

Civil Nationalism through Criminal Legislation in Iran (Study of the Process of Activities Leading to the Legislation of Criminal Laws Supporting Ethnic-Religious Identities in Iran)

Hossein Mirmohammad Sadeghi¹, Alireza Gharaghani^{2}*

1. Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

Email: drsadeghi128@yahoo.com

2. PhD Student in Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

*Corresponding Author: Email: alireza.gharaghani@gmail.com

A B S T R A C T

Civil nationalism is a type of "belief in the nation" in which, despite the existence of diversity and fragmentation in cultural, ethnic, and religious components, is defined mainly based on the equal right of citizenship and the will to live together. In Iran, since the constitutional revolution until now, there has been an effort to prioritize the idea of civil nationalism over competing types, namely cultural and ethnic nationalism, in which emphasis is placed on language, religion, history, or common heritage and the revival of the great civilization of the past. Although in most of this period, the cultural approach has prevailed, the growth rate of its civil type from the context of criminal legislations increased from the eighties and reached its peak in the late nineties when three bills were presented in the 10th and 11th parliaments. These bills include the bill

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:
Shahr-e Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.48300/JLR.2023.381157.2261

Received:
12 January 2023

Accepted:
18 March 2023

Published:
5 September 2024

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

of "Insulting the legal religions, culture, language and legitimate customs of ethnic groups"/ the bill of "Adding two articles to the Islamic Penal Code/ and the bill of "Repressing of Racial Discrimination, Ethnic and Religious Hatred" which Finally, parts of the content of all three bills were merged and Enacted in the form of "Repeated" Articles 499 and 500 of the Taziraat section of the Islamic Penal Code. In this effort in the nineties, the demand of the people on the one hand, and the response of the elected representatives of the nation in the parliament, especially the representatives of ethnic and religious identities in the minority, played a prominent role. However, these efforts are still incomplete and there are serious gaps, especially in relation to technical burden of proof and the scope of inclusion.

Keywords: Civil Nationalism, Ethnic-Religious Minorities, Insulting Ethnic - Religions Identities, Public Will, Criminal Legislation.

Excerpted from the Ph.D. thesis entitled "Criminal Legislation in the Light of Public Will in the Field of Criminal Law in Iran", Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

Funding: The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author contributions:

Hossein Mirmohammad Sadeghi: Validation, Resources, Data Curation, Supervision, Project administration.

Alireza Gharaghani: Conceptualization, Methodology, Formal analysis, Investigation, Resources, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Mirmohammad Sadeghi, Hossein & Alireza Gharaghani. "Civil Nationalism through Criminal Legislation in Iran (Study of the Process of Activities Leading to the Legislation of Criminal Laws Supporting Ethnic-Religious Identities in Iran)". *Journal of Legal Research* 23, no. 58 (September 5, 2024): 293-332.

Extended Abstract

This research aims to study the path through which criminal laws supporting ethnic-religious identities were legislated in different periods of Iran's legislation (including the period leading to the constitutional revolution, the period of Pahlavi sovereignty, as well as the legislations after the Islamic revolution). In this study, by referring to some experimental datas as well as library sources, in an analytical and descriptive manner, the whole efforts, demands, and activism by the interest groups attributed to these identities, which led to the legislation of criminal laws supporting ethnic-religious identities in Iran, will be scrutinized. Civil nationalism, which itself is considered as a form of activism and demand, is a type of belief in the nation in which, despite the existence of diversity and fragmentation in cultural, ethnic, and religious components, is defined mainly based on the equal right of citizenship and the will to live together. In Iran, since the constitutional revolution until now, there has been an effort to prioritize the idea of civil nationalism over competing types such as cultural and ethnic nationalism, in which emphasis is placed on language, religion, history, or common heritage, and the revival of the great civilization of the past. Although in most of this period, the cultural approach of nationalism has prevailed, the growth rate of the civil type of nationalism through criminal legislation increased from the eighties and reached its peak in the late nineties. To explain more, In spite of the fact that since the constitutional revolution, the social position of the minority identities (Christians, Jews, Zoroastrians, and Sunni Islamic religions) has been officially recognized in Iran, in the period of developments leading to the constitutional revolution until the end of the Pahlavi regime, there was no legal regulation with the penal approach that explicitly protects the integrity, sanctity, and respect of the sanctities and belongings of minority identities. After the Islamic Revolution, the legal and social status of the minority identities was gradually improved and their equality was established in the matter of Diya (compensation for physical damages), but until the nineties, regardless of the realization of the Diya equality, in the context of respect for integrity, sanctity of belongings of minority identities, there was still a legislative gap so that the existing criminal provisions did not have the possibility of a proportionate reaction to insulting the sanctities and identity of religious minorities. In addition, the regulations in the field of ethnic groups also lacked an efficient penal guarantee.

In order to find a solution to these gaps and legislative deficiencies, in the late nineties, three bills were presented to the Islamic Council (Majlis); These bills included the bill of "Insulting the legal religions, culture, language, and legitimate customs of ethnic groups", the bill of "Adding two articles to the

Islamic Penal Code/ and the bill of "Repressing of Racial Discrimination, Ethnic, and Religious hatred" which Finally, parts of the content of all three bills were merged and enacted in the form of "Repeated" Articles 499 and 500 of the Taziraat section of the Islamic Penal Code. In these approved articles, the legislator has clearly stated his support for the minority identities and respect for the integrity, sanctities, and belongings of the ethnic-religious minorities and has come out with a significant punishment to guarantee it. In this effort in the nineties, the demand of the people on the one hand, and the response of the elected representatives of the nation in the parliament, especially the representatives of ethnic and religious identities played a prominent role.

The truth is that the activism of subordinates and beneficiaries of this subject in different periods of Iran's legislations was not in the form of legislative initiative and presenting a draft of a legal text to the legislator, but was more in the form of movements and independence-seeking actions in the past, or at least in the near past have been in the form of widespread street protests and demands, and the emergence of tensions in some regions of the country following the arousal of ethnic-religious feelings. It is worth mentioning that representatives of ethnic-religious identities in the Islamic Council (Majlis) played a significant role in meeting the demands of the people. However, these efforts are still incomplete and there are serious gaps, especially in relation to technical burden of proof and the scope of inclusion.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

ناسیونالیسم مدنی از مسیر قانون‌گذاری‌های کیفری در ایران (مطالعه سیر کنشگری‌های منتهی به تصویب قوانین کیفری حامی هویت‌های قومی - مذهبی در ایران)

حسین میر محمد صادقی^۱، علیرضا قرقانی^۲*

۱. استاد، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.
drsadeghi128@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.
* نویسنده مسئول: alireza.gharaghani@gmail.com

چکیده:

ناسیونالیسم مدنی گونه‌ای از «اعتقاد به ملت» است که علی‌رغم وجود تنوع و چندپارچگی در مؤلفه‌های فرهنگی، قومی، مذهبی، اغلب بر اساس حق برابر شهروندی و اراده با هم زیستن تعریف می‌شود. در ایران از زمان مشروطه تاکنون، تکاپو برای اولویت یافتن اندیشه ناسیونالیسم مدنی بر گونه‌های رقیب یعنی ناسیونالیسم فرهنگی و قومی که در آنها تأکید بر زبان، دین، تاریخ، یا میراث مشترک و احیای تمدن عظیم گذشته قرار دارد، در جریان است. هرچند در بیشتر این دوران، غلبه با رویکرد فرهنگی بوده است اما سرعت رشد گونه مدنی آن از بستر قانون‌گذاری‌های کیفری، از دهه هشتاد فزونی گرفت و در اواخر دهه نود با ارائه شدن سه طرح در مجلس دهم و یازدهم به اوج خود رسید. طرح‌های مزبور عبارت‌اند از طرح «توهین به ادیان و مذاهب قانونی، فرهنگ، زبان و آداب و رسوم مشروع قومیت‌ها»، طرح «الحاق دو ماده به قانون مجازات اسلامی» و طرح «مبارزه با تبعیض نژادی، تفرق قومی و مذهبی» که در نهایت بخش‌هایی

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز 4.0 Creative Commons Attribution Non-Commercial License منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.

پژوهشکده حقوق

نوع مقاله:
پژوهشی

DOI:

10.48300/JLR.2023.381157.2261

تاریخ دریافت:
۲۲ دی ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش:
۲۷ اسفند ۱۴۰۱

تاریخ انتشار:
۱۵ شهریور ۱۴۰۳

از محتوای هر سه طرح با هم ادغام شده و در قالب مواد ۴۹۹ مکرر و ۵۰۰ مکرر بخش تعزیرات قانون مجازات اسلامی، صورت قانونی به خود گرفت. در این قانون‌گذاری‌های دهه نود، مطالبه مردمی از یک سو و اجابت مراتب از سوی نمایندگان منتخب ملت در مجلس، خاصه نمایندگان هویت‌های قومی و مذهبی در اقلیت، نقش پررنگی دارد. هرچند این تلاش‌ها، کماکان ناتمام است و خلأهای جدی به‌ویژه از باب ابعاد اثباتی همچنین گستره شمول وجود دارد.

کلیدواژه‌ها:

ناسیونالیسم مدنی، اقلیت‌های قومی - مذهبی، توهین به اقوام و مذاهب، خواست عمومی، قانون‌گذاری کیفری.

برگرفته از رساله دکتری با عنوان «قانون‌گذاری کیفری در پرتو خواست عمومی در گستره حقوق کیفری ایران»، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

حامی مالی:
این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:
حسین میرمحمد صادقی: اعتبارسنجی، منابع، نظارت بر داده‌ها، نظارت، مدیریت پروژه.
علیرضا قرقانی: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت.

تعارض منافع:
بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

میرمحمد صادقی، حسین و علیرضا قرقانی. «ناسیونالیسم مدنی از مسیر قانون‌گذاری‌های کیفری در ایران» (مطالعه سیر کنشگری‌های منتهی به تصویب قوانین کیفری حامی هویت‌های قومی - مذهبی در ایران)، مجله پژوهش‌های حقوقی ۲۳، ش. ۵۸ (۱۵ شهریور ۱۴۰۳): ۲۹۳-۳۳۲.

مقدمه

در مطالعه پیشینه تولد و تصویب هر قانون یا نسخ قانون و جایگزین شدن مقرر دیگر به جای آن، می‌توان سرگذشت یک ملت و تغییر و تحولات افکار و اندیشه‌ها را مشاهده نمود؛ ملاحظه اینکه منشأ پیدایش قانون چه بود و گروه‌ها و نیروهای ذی‌نفوذ پدیدآورنده آن قوانین^۱ چه کسانی بودند؟ آیا انتظارات، عرف و خواسته‌های مردم در آن قانون‌گذاری لحاظ گردید؟^۲ آیا استمراج و نظرسنجی یا حتی همه‌پرسی از اتباع کشور در روند قانون‌گذاری مزبور به عمل آمد؟ بر این سبیل، مهیا بودن یا نبودن عرصه برای کنش گری مردم، تشکل‌ها، گروه‌های مردم‌نهاد و به‌طور کلی ذی‌نفعان یک امر در فرایند قانون‌گذاری‌های ایران موضوعی است که در عمل و نظر کمتر به آن پرداخته شده است.

زنده‌یاد دکتر ناصر کاتوزیان، قانون را فشرده «خواست عمومی» و مجلس را محلی برای تحقق «خواست عمومی» می‌دانستند.^۳ اگر بخواهیم از خواست عمومی یک تعریف جامع ارائه بنماییم که همه تفاسیر از آن را در بر بگیرد، می‌توان خواست عمومی را به امکان نقش‌آفرینی و مشارکت مستقیم یا غیرمستقیم مردم و گروه‌های مردمی در سیاست‌گذاری‌ها و قانون‌گذاری‌ها دانست. ذیل بند نهم از سیاست‌های کلی نظام قانون‌گذاری ایران ابلاغی از سوی مقام رهبری در تاریخ ۹۸/۷/۶ در راستای تصویب قوانین، ملاحظات ویژه‌ای درج شده است از جمله «معطوف بودن به نیاز واقعی، ابتدا بر نظرات کارشناسی و ارزیابی تأثیر اجرای قانون، نگاه بلندمدت و ملی، جلب مشارکت حداکثری مردم، ذی‌نفعان و نهادهای قانونی مردم‌نهاد تخصصی و صنفی در فرایند قانون‌گذاری، عدالت محوری در قوانین و اجتناب از تبعیض ناروا و...».

همان‌گونه که در بالا مذکور افتاد، حداقل به لحاظ نظری می‌توان در موازین قانون‌گذاری ایران از امکان کنشگری گروه‌های مردمی و ذی‌نفعان سخن به میان آورد اما برخی صاحب‌نظران معتقدند که نقش گروه‌های ذی‌نفع در نظام قانون‌گذاری ایران نادیده گرفته شده و تاکنون محملی برای کنشگری عموم مردم و تعبیه ابتکار^۴ عام قانون‌گذاری برای مردم و گروه‌های مردمی فراهم نشده است.^۵ باری،

۱. ژرژ ریبر، نیروهای پدیدآورنده حقوق، ترجمه رضا شکوهی زاده، چاپ اول (تهران: انتشارات مجد، ۱۳۹۶)، ۱۰۴.
۲. پرویز صانعی، حقوق و اجتماع (رابطه حقوق با عوامل اجتماعی و روانی)، چاپ اول (تهران: انتشارات طرح نو، ۱۳۸۱)، ۹۹.
۳. ناصر کاتوزیان، مبانی حقوق عمومی، چاپ هفتم (تهران: نشر میزان، ۱۴۰۱)، ۲۰۵ و ۲۴۵.
۴. ابتکار قانون عبارت است از حق تنظیم و ارائه پیشنهاد در جهت وضع قانون جدید یا اصلاح قانون موجود. نک: ابوالفضل قاضی، بایسته‌های حقوق اساسی، چاپ هفتم (تهران: نشر دادگستر، ۱۳۸۰)، ۲۳۹.
۵. باقر انصاری، اصول و فنون قانون‌گذاری؛ تنظیم پیش‌نویس طرح‌ها و لوایح، تحقیق و تدوین قوانین، چاپ اول (تهران: نشر

کار بست ملاحظات مندرج در سیاست‌های کلی قانون‌گذاری ایران به شرح سطور فوق در گستره سیاست جنایی به‌ویژه در قانون‌گذاری‌های کیفری ایران، موضوع قابل تأملی است که مجال مفصلی می‌طلبد؛ پژوهش پیش رو درصدد مطالعه سیر تصویب قوانین کیفری حامی هویت‌های قومی - مذهبی در ادوار مختلف قانون‌گذاری‌های ایران است؛ در این مطالعه، تلاش می‌شود که با اتکا به برخی داده‌های تجربی و نیز منابع کتابخانه‌ای و دیجیتالی (فضای مجازی) به‌صورت تحلیلی و توصیفی، فراز و فرود تلاش‌ها و کنشگری‌های منتهی به تصویب قوانین کیفری حامی هویت‌های قومی - مذهبی در ایران از سوی گروه‌های ذی‌نفع منسوب و منتسب به این هویت‌ها نیز مورد مذاقه قرار بگیرد.

۱- طرح مسئله

برخی از فیلسوفان نامدار معاصر همچون هابرماس^۶ و جان رالز^۷ بر این باورند که سکولاریسم و مدرنیته نتوانسته‌اند از رنج انسان بکاهند؛ به همین دلیل با ارائه برخی شواهد همچنان با ایده‌پردازی اصطلاح «پست‌سکولاریسم» معتقدند که دین در تکاپوی حضور مجدد در عرصه حوزه عمومی کشورهای غربی است.^۸ از دیگر سو یکی از فقهای نواندیش معاصر معتقد است که در خصوص رابطه شهروندی در یک جامعه دینی باید تقسیم‌بندی مؤمن و کافر را کناری نهاد چراکه این دو تعبیر امری قلبی بوده و ربطی به روابط اجتماعی و همزیستی ندارند. در روابط اجتماعی باید این تقسیم‌بندی جای خود را به «مسالم و محارب» بدهد. منظور از مسالم نیز فردی است که جنگ طلب نیست و سلاح در دست ندارد و نظم اجتماعی و آسایش دیگران را تهدید نمی‌کند. در نقطه مقابل، غیرمسلمانان حربی نیز کسانی ارزیابی می‌شوند که به نحو بالفعل و فقط به خاطر دین با مسلمانان در حال جنگ باشند.^۹

با عنایت به مراتب فوق، واقع امر آن است که جمعیت ایران متکثر بوده و از اقوام و مذاهب و ادیان مختلف تشکیل شده است. قابل انکار نیز نیست که حافظه تاریخی ایرانیان می‌تواند از اصطکاکات قومی - مذهبی شاهد مثال‌های زیادی نقل بنماید. به‌تازگی یکی از پژوهشگران حوزه حقوق جزای

دادگستر، (۱۳۹۹)، ۱۵۵.

6. Habermas

7. John Rawls

۸. آرمان زارعی، پست سکولاریسم؛ دین، دولت و حوزه عمومی در غرب، چاپ اول (تهران: نشر نی، ۱۳۹۷)، ۲۵، ۱۱۸، ۱۳۱.

۹. سیدمصطفی محقق داماد، قواعد فقه ۵ بخش عمومی؛ سیاسی، اداری، حقوق شهروندی، چاپ اول (تهران: نشر مرکز

علوم اسلامی، ۱۳۹۹)، ۷۰ و ۱۲۷.

بین‌المللی^{۱۰} که انجام مطالعات نظری و تجربی در حوزه نسل‌زدایی در مقر دادگاه کیفری بین‌المللی را نیز در سوابق خود دارد، در رسانه فضای مجازی خود این‌گونه اظهار نظر نموده است «به‌عنوان کسی که سال‌ها در حوزه نسل‌زدایی مطالعه کرده‌ام از مشاهده این همه نشانه فزاینده دوقطبی شدن در جامعه و متراکم شدن نفرت در ایران واهمه دارم. هیچ جامعه‌ای مصون از نسل‌زدایی نیست. نسل‌زدایی یک حادثه نقطه‌ای نیست یک فرایند است. در مانش تنها مدارا و پذیرش تفاوت‌هاست». اگر نخواهیم موضوع را به‌شدت اعلام‌شده از سوی ایشان هم بدانیم، حقیقت آن است که حداقل در دهه نود شمسی شاهد تنش‌ها و اصطکاکات قومی - مذهبی فراوانی در سطح کشور بوده‌ایم؛ ابعاد برخی از این مصادیق از سطح اعتراضات و اجتماعات خیابانی و منطقه‌ای عبور کرده و به موضوعی امنیتی در سطح کشوری انجامید از جمله توقیف روزنامه محلی «طرح نو» در تبریز به جهت درج مطلبی با عنوان «هفت‌خوان رستم» و توقیف روزنامه «ایران» در پی یک کاریکاتور (سوسک) که منجر به اعتراض آذری زبان‌ها گردید؛^{۱۱} تعطیلی برنامه کودک موسوم به «فیتله» به جهت شائبه توهین به آذری زبان‌ها؛ توقف پخش سریال «سرزمین کهن» به جهت شائبه توهین به بزرگان قوم بختیاری؛ اعتراض آرامنه و مسیحیان ایران پیرامون تلقی توهین به هویت و ایمان مذهبی مسیحیان در فیلم‌های «اکسیدان و مادر قلب اتمی» که حتی جنجال آن به مجلس شورای اسلامی نیز کشیده شد؛ اعتراض مردم و نیز نمایندگان مجلس استان مازندران به نحوه روایتگری فرهنگ و گویش مازنی در سریال «پایتخت»؛ اعتراضات و تظاهرات گسترده اعراب استان خوزستان در پی لحاظ نشدن موجودیت و هویت ایشان به‌عنوان اقوام مستقر در گستره جغرافیایی این منطقه در یک برنامه کودک موسوم به کلاه قرمزی؛ ماجرای احراز صلاحیت یک شهروند زرتشتی در انتخابات شورای شهر یزد؛ آتش‌سوزی در اماکن مقدس یهودیان در همدان؛ ماجراهای پرتکرار گرایش‌های پان‌ترکیسم در استادیوم بازی‌های تیم تراکتورسازی؛ حواشی اظهارات یک مقام مذهبی اهل تسنن در آزادشهر استان گلستان پیرامون نقش خلیفه دوم در ازدواج امام حسین (ع)؛ ماجرای به کار برده شدن تعبیر «معاویه‌صفت» در کلام ریاست فعلی قوه قضاییه که ظاهراً به دلیل محترم بودن شخصیت معاویه برای برخی از اهل تسنن موجب مکدر شدن برخی از متنفذین اهل

۱۰. پیج توئیتر و اینستاگرام محمدهادی ذاکر حسین

۱۱. این رخداد حتی در شهر تبریز کشته نیز داده است؛ به‌علاوه ناآرامی‌های برخاسته از موضوع در سال ۸۵ به مجلس کشیده شده و حتی برخی از نمایندگان، پیش‌نویس قانونی پیرامون مجازات توهین به اقوام را نیز تهیه و به مجلس ارائه می‌نمایند لیکن از قرار معلوم به جهت کمبود وقت تا انتهای مجلس ششم، طرح مزبور به سرانجام نمی‌رسد. سایت اعتدال پرس آذربایجان؛ مورخ ۹۴/۸/۲۱، کد خبر ۳۳۲۴۵. قابل دسترسی در:

سنت کشور گردید.^{۱۲} به مصادیق فوق بایستی «تفکرات و تصورات قالبی»^{۱۳} یعنی برچسب‌هایی که هر روزه نسبت به اقوام و یا اهالی برخی مناطق کشور منتسب می‌شود را نیز افزود.^{۱۴} بی‌گمان مصادیق این اصطکاک‌ها در کشور و برانگیختگی احساسات قومی - مذهبی، به موارد فوق خلاصه و محدود نشده و در آتیه نیز به‌طور اجتناب‌ناپذیری جلوه خواهد کرد. لذا بایستی برای مقابله با این طغیان احساسات چاره‌جویی نموده، آن را جدی گرفت.^{۱۵} نحوه چاره‌جویی و جدی گرفته شدن موضوع حاضر در قلمروی مقررات کیفری ایران، پرسش‌های پژوهش را تشکیل می‌دهد.

۲- پرسش‌های پژوهش

با امعان نظر نسبت به مطالب مطروحه در بخش مقدمه و طرح مسئله اخیرالذکر، تداوم پژوهش حاضر درصدد یافتن پاسخ برای پرسش‌های ذیل است:

پرسش اصلی: در ادوار مختلف قانون‌گذاری‌های کیفری ایران (از انقلاب مشروطه تا پایان دهه نود شمسی)، حرمت و هویت اقلیت‌های قومی - مذهبی، با چه مقرراتی «پاس» داشته شده و به چه کیفیتی تضمین شده است؟

پرسش فرعی: با در نظر گرفتن سیاست‌های کلی نظام قانون‌گذاری ایران، در روند تصویب قوانین کیفری حامی هویت‌های قومی - مذهبی در ایران چه سهمی برای کنشگری و تلاش‌های گروه‌های ذی‌نفع منسوب و منتسب به این هویت‌ها می‌توان قائل بود؟

۳- تعریف هویت‌های قومی - مذهبی

گفته می‌شود که تاکنون تعریف پذیرفته‌شده‌ای در هیچ یک از اسناد بین‌المللی از «هویت‌های در اقلیت»^{۱۶} ارائه نشده است. دانشنامه حقوق بین‌الملل عمومی^{۱۷} در تحلیل مفهوم اقلیت به دو دسته

۱۲. با جستجو نمودن کلیدواژه‌های مربوط به هر یک از مصادیق نامبرده، جوانب و حواشی آنها در فضای سایبر قابل رؤیت است.

13. Stereotypes/ Stereotypical Thinking

۱۴. آنتونی گیدنز، جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، چاپ سی و پنجم (تهران: نشرنی، ۱۳۹۹)، ۲۸۱.

۱۵. در سطح بین‌المللی تخصصات منبعث از علقه‌های قومی - مذهبی را، واجد وصف کیفری بسیار سنگین دانسته و آن را در قالب جرایم نسل‌زدایی و یا جرایم علیه بشریت قابل تعقیب و رسیدگی در دادگاهی بین‌المللی موسوم به «دیوان کیفری بین‌المللی» دانسته‌اند. مواد شماره ۵، ۶، ۷ اساسنامه دیوان، مفصلاً بدین موضوع پرداخته است. نک: غلامرضا محمدنسل، مجموعه مقررات دیوان بین‌المللی کیفری (تهران: نشر دادگستر، ۱۳۹۱)، ۱۴-۱۶.

16. Minorities

17. Encyclopedia of Public International Law

عناصر عینی و ذهنی توجه نموده است. عناصر عینی به‌طور عمده حول دو محور عدد و استیلا متمرکزند و عناصر ذهنی حول مسئله اراده مشترک گروه بر حفظ ویژگی‌های اختصاصی آنها است. با این وجود، تنها حقی که به‌طور جدی به‌عنوان حق گروهی اقلیت‌ها در اسناد بین‌المللی حقوق بشر مقرر شده، «حق بر هویت» است.^{۱۸} برخی صاحب‌نظران قومیت و مذهب را متداخل در یکدیگر تعریف نموده و معتقدند برای تشخیص گروه‌های قومی از یکدیگر، می‌توان از ویژگی‌های مختلف استفاده کرد اما معمول‌ترین آنها عبارت‌اند از زبان، تاریخ یا تبار، مذهب و شیوه‌های لباس پوشیدن و آرایش.^{۱۹} ملاحظه می‌شود که در تعریف فوق مذهب بخشی از قومیت تلقی شده است. مورد تبعیض واقع شدن، وجود حس همبستگی گروهی، جدا بودن از اجتماع بزرگ‌تر، متمایز بودن از اکثریت و ... از ویژگی‌های این اقلیت‌ها دانسته شده است.^{۲۰} لیکن با در نظر گرفتن واقعیات جامعه ایران به نظر می‌رسد که مؤلفه اقوام (قوم) با ادیان (و مذاهب) همیشه منطبق بر هم نبوده و هر یک تعریف، مضامین، گستره و مقتضیات خاص خود را دارد. شاید با تسامح بتوان گفت که واژه «اقوام» در بردارنده عناصر نژادی، زبانی، فرهنگی، اجتماعی، آداب و رسوم و حتی جغرافیا است؛ در حالی که تعابیر «ادیان و مذاهب» تنها باورها و اعتقادات مبتنی بر ماوراءالطبیعه و نیز نوعی الوهیت و تقدس را در گستره خود گنجانده‌اند. شایان ذکر است در ایران، انطباق اقلیت قومی و مذهبی به‌صورت توأمان قابل تصور است مانند گُردهای اهل تسنن غرب ایران یا ترکمن‌های سنی مذهب استان گلستان، در حالی که هویت‌های قومی آذری و بختیاری، شیعه‌مذهب و در اکثریت مذهبی هستند. در تداوم پژوهش حاضر و در راستای سهولت بحث، بیشتر از تعبیر «هویت‌های قومی - مذهبی» استفاده خواهد شد و تمرکز بیشتر بر تفاوت‌ها و مطالبات خاص گروه‌های قومی - مذهبی در ایران خواهد بود.

۴- ناسیونالیسم مدنی به چه معناست؟

در جریان تکوین ملت‌ها در دو قرن گذشته، حداقل از سه نوع «اعتقاد به ملت» نام برده شده است؛ اول اعتقاد به ملت‌های «فرهنگی»^{۲۱} است که دارای هویت اختصاصی‌اند. ادعا این است که این هویت

۱۸. سیدمحمد قاری سیدفاطمی، جستارهایی تحلیلی در حق‌ها و آزادی‌ها، دفتر دوم، چاپ چهارم (تهران: نشر نگاه معاصر،

۱۳۹۶)، ۳۱۸-۳۲۱.

۱۹. گیدنز، پیشین، ۲۷۸.

۲۰. همان، ۲۷۹.

ریشه در زبان، دین، تاریخ، یا میراث مشترک مردم دارد. دوم اعتقاد به ملت‌های «قومی»^{۲۲} است؛ این ناسیونالیسم از جنس همان ناسیونالیسم فرهنگی است اما در نوع فرهنگی آن، میراث مشترک تاریخی در قالب احیای تمدن عظیمی که در گذشته بوده جستجو می‌شود اما در نوع قومی، به جای تمدن بر گروه‌های «هم‌زبان و هم‌مذهب» که ریشه خود را به نیاکان واحد باز می‌گردانند، تأکید می‌شود. نوع سوم که رویکرد مختار در پژوهش پیش رو است، اعتقاد به ملت‌های «سیاسی یا مدنی»^{۲۳} است که اغلب بر اساس حق برابر شهروندی و اراده با هم زیستن تعریف می‌شوند. فرض بر این است که حکومت این ملت‌ها در نتیجه اراده و انتخاب آزاد همه شهروندان برابر تشکیل شده است. این ملت‌ها از لحاظ فرهنگی و قومی دارای تنوع و چندپارچگی‌اند. ناسیونالیسم در نظریات بنیان‌گذاران جامعه‌شناسی (مارکس، دورکیم و وبر) به معنای «مدنی» ملت مطرح بوده است. به باور آنها افراد کنده و رها شده از وابستگی‌های فرهنگی و قومی جوامع پیشامدرن، تنها در چهارچوب تلقی مدنی از ملت، مجدداً قرار و سامان و امکان همزیستی می‌یابند. برخی صاحب‌نظران معتقدند که از سوی حکومت‌های ایران، اعتقاد به ملت فرهنگی با تأکید بر میراث تمدنی ساسانی (در دوران پهلوی) و با تأکید بر تفسیر خاص از میراث مذهبی شیعیان (پس از انقلاب) تبلیغ شده و با قدرت حکومت‌ها نیز پشتیبانی شده است.^{۲۴} بیش از صد سال است که ناسیونالیسم با جهت‌گیری‌های سه‌گانه آن در ایران جریان دارد. در تجربه مدرنیته ایران ناسیونالیسم مدنی با ناسیونالیسم فرهنگی و قومی در چالش بوده و به صورت توأمان در تداوم بوده‌اند. هنوز در جامعه ایران ناسیونالیسم مدنی دست بالا را ندارد.^{۲۵}

علت نام‌گذاری عنوان پژوهش حاضر به تیترو «ناسیونالیسم مدنی»^{۲۶} نیز تکاپو و مطالبه همیشگی و قابل درک گروه‌ها و اقلیت‌های قومی - مذهبی در امکان به رسمیت شناختن حداکثری موجودیت و هویت ایشان به‌عنوان «شهروند تمام‌عیار» است؛ خواسته‌ای که چه‌بسا اولین و مهم‌ترین خواست عمومی و قاطع نامبردگان در ایران بوده و هست.

۵- بازه زمانی پژوهش

22. Ethnical Nation

23. Political/ Civil Nation

۲۴. حمیدرضا جلالی‌پور، جامعه‌شناسی سیاسی ایران (تلاش‌های چهل‌ساله ملت و دولت ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۷)، چاپ اول (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۴۰۰)، ۲۵۷-۲۵۸ و ۲۷۰-۲۷۶.

۲۵. همان، ۲۶۴-۲۶۷.

۲۶. به نظر می‌رسد در عقبه نفس شکل‌گیری مکتب / ایدئولوژی ناسیونالیسم مدنی، آشکارا نوعی مطالبه‌گری و خواستن نیز مستتر است که ارتباط مفهومی با موضوع مورد پژوهش پیدا می‌کند.

با امعان نظر نسبت به مراتب فوق، پژوهش حاضر به سه مقطع زمانی مختلف تقسیم شده است؛ اول: مطالعه قانون‌گذاری‌ها از انقلاب مشروطیت تا انقلاب اسلامی؛ دوم: مطالعه قانون‌گذاری‌های پس از انقلاب اسلامی تا اوایل دهه نود؛ سوم: دوره نوین قانون‌گذاری ایران (دهه نود شمسی)؛ با این توضیح که تأکید اصلی بر قوانین کیفری تصویب‌شده در این دوره‌ها خواهد بود هرچند که در راستای تنویر جوانب امر، ناگزیر از ذکر مستندات تاریخی، فقهی و جامعه‌شناختی خواهیم بود.

۶- دوره اول؛ مطالعه قانون‌گذاری‌های از انقلاب مشروطیت تا انقلاب اسلامی

۶-۱- جایگاه هویت‌های قومی - مذهبی در قلمروی فقه جزایی پیشامشروطه

با غور در آثار فقهی سنتی به‌ویژه در بستر فقه جزایی، با احکام ویژه‌ای بر بنیان تفاوت در جایگاه حقوقی و اجتماعی نسبت به اقلیت‌های دینی و مذهبی مواجه می‌شویم؛ احکامی از قبیل پرداخت خراج و جزیه، احکام طهارت و نجاست جسم و طعام ایشان، تفاوت در میزان دیه، عدم امکان قصاص قاتل مسلمان، اجرای برخی مقررات اجتماعی نسبت به هویت‌های در اقلیت مانند تعیین محل‌های خاص برای سکونت ایشان یا تعیین نوع پوشش یا علامت خاص در راستای قابل تشخیص بودن نامبردگان و ...^{۲۷} گفته می‌شود که احکام فقه شیعه در خصوص اقلیت‌ها به شرح فوق را اولین بار شیخ طوسی در قرن چهارم به‌صورت جامع تدوین نموده و قریب به اتفاق فقهای پس از ایشان نیز همین عقاید و فتاوی شیخ طوسی را عیناً و بدون جرح و تعدیل خاصی طبق اوضاع و احوال زمانه خود، بازگو نموده‌اند.^{۲۸}

در ادبیات فقه اسلامی «علم السیر» به روش رئیس دولت اسلامی در برخورد با غیرمسلمانان اطلاق می‌شود؛^{۲۹} لیکن در نتیجه رؤیت‌پذیری و تکرار در تداوم قرون و اعصار، سیره موصوف به‌عنوان بخشی از «ایمان مسلمانی» در میان مردم عادی ایران نیز تبدیل شده است. رسوب سیره و ایمان مزبور وقتی آشکارا جلوه می‌نماید که ایران به دوره مدرنیته یعنی انقلاب مشروطه در حال ورود است؛ تاریخ گواهی می‌دهد که بخشی از تقابل موافقان و مخالفان مشروطه در تدوین قانون اساسی خاصه متمم آن در بخش حقوق ملت، بروز می‌کند؛ موافقان مشروطه به دلیل اقتضائات مدرنیته و لوازم آن، مصلحت عمومی، فضای انقلابی و همراهی پرننگ برخی اقلیت‌های دینی در انقلاب و در راستای ایجاد اتحاد حداکثری

۲۷. سعید عدالت‌نژاد، جایگاه حقوقی غیرمسلمانان در فقه شیعه و قوانین ایران، چاپ اول (تهران: نشر نی، ۱۳۹۹)، ۴۲، ۶۰، ۶۵، ۶۹.

۲۸. همان، ۱۶، ۳۲، ۴۱، ۵۲، ۵۳، ۱۵۸.

۲۹. محقق داماد، پیشین، ۱۵.

در میان ملت در مقابله با استبداد سلطنت، طی اصل ۸ متمم قانون اساسی کلیه افراد ملت را بدون ملاحظه رنگ، نژاد، دین، مذهب و ... در برابر قانون «برابر» عنوان می‌نمایند؛ اما مخالفان به رهبری شیخ فضل‌الله نوری، به دلیل همان ذهنیت به‌شدت ایمانی- سنتی خود، اساس اسلام و شرف مسلمانی را بر «تفاوت»^{۳۰} می‌دانند.^{۳۱} علی‌رغم این منازعه، با رجوع به منابع تاریخی خاصه آثار نظریه‌پردازان مشهور مشروطه‌خواه از جمله مرحوم میرزای نائینی نویسنده کتاب «تنبیه‌الأمه و تنزیه‌المله»، آشکار می‌گردد که غالب جریان مشروطه‌خواه نیز ضمن تحفظ بر ملاحظات شرعی، اساس مشروطه به‌ویژه مقوله برابری را، نه برابری در شرعیات بلکه در امور مدنی و سیاسی و در مقابل قانون دولتی (به تعبیر ایشان برابری در مصالح نوع یا مشترکات نوعیه) می‌دانستند. با مذاقه در مفهوم این تعابیر نیز مسائل کلانی مانند حقوق شهروندی برابر از جمله در پرداخت مالیات، رفاهیات جامعه، نظم، امنیت، سلامت و ... خاطر نشان می‌شود. خلاصه آنکه در نهایت امر، مشروطه‌خواهان نیز در التزام تام به موازین برخاسته از شرع به شرح مندرج در گستره فقه جزایی از جمله نابرابری‌های میان اقلیت‌های دینی با مسلمانان در موضوعاتی مانند میزان دیه، امکان قصاص و ... با مخالفان مشروطه هم‌داستان بودند.^{۳۲}

در نهایت حجت مخالفان بر کرسی می‌نشیند و با ممارست ایشان، اصل دوم متمم موسوم به اصل طراز (حضور فقها جهت نظارت بر عدم مخالفت قوانین مصوب مجلس با شریعت) تصویب می‌گردد.^{۳۳} معنی تصویب و حضور هم‌زمان اصل دوم و هشتم متمم قانون اساسی، اعتبار کمافی السابق موازین فقهی فوق‌الذکر در مورد اقلیت‌ها است. در اصل اول قانون اساسی، دین رسمی کشور شیعه اثناعشری معرفی شد و در این میانه اشاره‌ای به دیگر ادیان حتی مذاهب اسلامی دیده نمی‌شود. اولین تحول اساسی بعد از اعدام مخالفان مشروطه، در تصویب دومین نظام‌نامه انتخابات رخ می‌دهد که به اقلیت‌های دینی مسیحی، زرتشتی و یهودی اجازه داشتن نماینده در مجلس از مجلس دوم به بعد می‌دهد. در این مقطع زمانی، هویت‌های به رسمیت شناخته‌شده بر اساس منابع فقه شیعی ارزیابی و تعیین می‌شوند که این

۳۰. جمله تاریخی منسوب به شیخ فضل‌الله نوری: «ای بی‌شرف ای بی‌غیرت؛ بین صاحب شرع برای اینکه تو منتسب به اسلامی، برای تو شرف مقرر فرموده و امتیاز داده تو را و تو خودت از خودت سلب امتیاز می‌کنی و می‌گویی من باید با مجوس و ارنی و یهودی برادر و برابر باشم!»

۳۱. داود فیرحی، دولت مدرن و بحران قانون؛ چالش قانون و شریعت در ایران معاصر، چاپ اول (تهران: نشر نی، ۱۴۰۰)، ۵۰-۵۹، ۲۲۲.

۳۲. داود فیرحی، آستانه تجدید؛ در شرح تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله، چاپ چهارم (تهران: نشر نی، ۱۳۹۹)، ۲۹۸، ۳۰۲، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۱۳.

۳۳. عدالت‌نژاد، پیشین، ۱۷، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۳۱، ۱۳۵، ۱۴۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۸.

تعیّن تا به امروز در قوانین ایران بالاترین جریان دارد.^{۳۴} در تدوین قانون مدنی نیز نگاه عام و همه‌شمول وجود داشته و ماده خاصی در ارتباط با هویت‌های قومی - مذهبی مدنظر قرار نمی‌گیرد تا اینکه در سال ۱۳۱۲ در قالب ماده واحده موسوم به «اجازه رعایت احوال شخصیه ایرانیان غیر شیعه»^{۳۵} گام مؤثر دیگری در راستای تعیین جایگاه حقوقی و اجتماعی ایشان برداشته می‌شود.

مطالب مطروحه تا بدین مرحله شمایی کلی در خصوص هویت‌های در اقلیت ارائه نمود و چگونگی به رسمیت‌شناسی جایگاه حقوقی و اجتماعی ایشان در گستره فقه جزایی سنتی و تحولات پس از مشروطه را تبیین کرد. قانون «اجازه رعایت احوال شخصیه ایرانیان غیرشیعه»، صرفاً از باب احوال شخصیه راهگشا بود؛ در ادامه که در واقع ورود ما به موضوع اصلی پژوهش است، بایستی کیفیت پاسداشت هویت و مقومات و متعلقات نامبردگان را در بستر قانون‌گذاری‌های نوین کیفری این دوره ارزیابی نماییم.

۶-۲- مقررات کیفری این مقطع تاریخی

برای سهولت بحث، مقررات کیفری این مقطع تاریخی در دو سطح مقررات شکلی و نیز مقررات ماهوی تبیین خواهند شد.

۶-۲-۱- مقررات کیفری شکلی

قانون‌گذاران صدر مشروطه مرزی بین تظلمات «عمومی و حقوق سیاسی» از یک طرف و «امور شرعیه» از طرف دیگر تصور می‌کردند و این دوگانه «شرعیات» و «عرفیات» را به دوگانه محاکم شرعیه و عدلیه (عرفیه) ارجاع می‌دادند. به علاوه، مذکور افتاد که مخالفان و موافقان مشروطه، در نهایت در التزام به شرع انور اشتراک نظر داشتند؛ برقرار بودن اصل دوم قانون اساسی (اصل طراز) اثر خاص خود را در نظام قضایی بعد از تحولات مشروطه بر جای گذاشت؛ وحدت نظر وجود داشت که اجرای بخش عظیم شرع انور به‌ویژه در حوزه قضا (از جمله رسیدگی و حکم به تفاوت‌های موجود در میان اقلیت‌های دینی مانند میزان دیه، امکان قصاص و ...) مختص فقها و علمای اسلام است. به همین دلیل در

۳۴. عدالت‌نژاد، پیشین، ۱۲۲ و ۱۹۸؛ یرواند آبراهامیان، ایران بین دو انقلاب، ترجمه احمد گل محمدی و دیگران، چاپ بیست و هشتم (تهران: نشر نی، ۱۳۹۸)، ۱۲۷.

۳۵. قانون مزبور مقرر می‌دارد: «نسبت به احوال شخصیه و حقوق ارثیه و وصیت ایرانیان غیرشیعه که مذهب آنان به رسمیت شناخته شده محاکم باید قواعد و عادات مسلمة متداوله در مذاهب آنان را جز در مواردی که مقررات قانون راجع به انتظامات عمومی باشد به طریق ذیل رعایت نمایند...». ظاهراً پیشنهاد تصویب این قانون از سوی علی اکبرخان داور صورت پذیرفته است. عدالت‌نژاد، پیشین، ۱۴۷، ۱۶۴، ۱۶۵، ۲۰۵.

اولین تجربه‌های قانون‌گذاری قوانین کیفری شکلی وقت که معادل قوانین آیین دادرسی کیفری امروزی هستند، محاکم به عرفی و شرعی تقسیم شدند. محاکم شرعی در مسائل حقوقی و جزایی با حضور مجتهدین و علما تشکیل می‌شد. در ماده ۲۰ قانون اصول تشکیلات عدلیه و محاضر شرعیه مصوب ۱۳۲۹ قمری، به حضور فقیه برای رسیدگی به امور شرعیه تصریح شد. مجدداً در ماده ۴۰ قانون اصول تشکیلات عدلیه مصوب ۱۳۰۷/۴/۲۷ ضمن حفظ محاکم شرعی، مقرر می‌گردد که «برای رسیدگی به دعاوی و انجام اموری که مطابق اصول محاکمات حقوقی و جزایی و قوانین دیگر از وظایف حکام شرع است ...، محاکم شرع تشکیل می‌شود». رهبران صدر مشروطه بیشتر به تقویت امر شرعی و توسعه آن بر فراز امر عرفی رفتند؛ برعکس هر چه از صدر مشروطه فاصله می‌افتاد، قانون‌گذاران دولت پهلوی به تقویت امر عرفی و محدودسازی بی‌محابای شریعت به حوزه‌های خاصی اقدام کردند.^{۳۶} بدین توضیح که در مدت کوتاهی بعد از تصویب قانون اصول تشکیلات عدلیه مصوب ۱۳۰۷/۴/۲۷، در مصوبه مورخ ۱۳۰۷/۱۰/۱۱ صلاحیت محاکم شرع محدود به سه مورد شده و تقریباً مسائل جزایی از صلاحیت محاکم شرع خارج گردید.^{۳۷}

۶-۲-۲- قوانین کیفری ماهوی

روند تنازلی موقعیت محاکم شرعی در دستگاه قضایی دولت پهلوی در مقررات ماهوی برخاسته از شرع نیز با شیبی آرام طی شد. قانون مادر در زمینه مسائل کیفری، قانون مجازات عمومی است که در سال ۱۳۰۴ تصویب شد. با توجه به اینکه قانون مجازات فرانسه مبنای کار بود، تهیه‌کنندگان پیش‌نویس می‌دانستند که محتوای این قانون محل مناقشه جدی از سوی فقها خواهد بود. از این رو نام آن را قانون مجازات «عمومی» گذاشتند و در ماده یک آن صراحتاً از جدایی موضوعات عرفی از مسائل شرعی صحبت به میان آمد: «مجازات‌های مصرحه در این قانون از نقطه نظر حفظ انتظامات مملکتی مقرر و در محاکم عدلیه مجرا خواهد بود و جرم‌هایی که موافق موازین اسلامی تعقیب و کشف شود بر طبق حدود و تعزیرات مقرر در شرع مجازات می‌شوند». این ماده از حیث حقوقی تقسیم قبلی دادگاه‌ها به عرفی و شرعی را به رسمیت شناخت و در عمل تدوین‌کنندگان توانستند علماً را ساکت کنند. در اصلاحات بعدی

۳۶. داود فیرحی، فقه و سیاست در ایران معاصر؛ فقه سیاسی و فقه مشروطه، چاپ هشتم (تهران: نشر نی، ۱۳۹۹)، ۳۶۹.
 ۳۷. صلاحیت محاکم شرع محدود شد به؛ دعاوی راجع به اصل نکاح و طلاق / دعاوی که فیصله آن نیاز به اقامه شهادت و سوگند دارد / مواردی که نیاز به نصب قیّم، متولی یا وصی دارد. موارد سه‌گانه فوق در قانون محاکم شرع مصوب ۱۳۱۰/۹/۹ نیز تکرار می‌شود. فیرحی، پیشین، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸.

قانون مجازات عمومی، مواد اصلاحی به نحوی نوشته شدند که به گونه‌ای ضمنی شامل هر شخصی بشود که در منطقه تحت حاکمیت ایران مرتکب جرم می‌شود از جمله در بازنگری قانون مجازات عمومی در سال ۵۲ و طی ماده سوم این قانون، برابری در برابر قانون هم در اجرا و هم در میزان مجازات به صراحت ذکر شد با این عبارات: «قوانین جزایی درباره کلیه کسانی که در قلمروی حاکمیت ایران (اعم از زمینی، دریایی و هوایی) مرتکب جرم شوند اعمال می‌گردد مگر آنکه به موجب قانون ترتیب دیگری مقرر شده باشد». در نتیجه این بازنگری، تقسیم‌بندی دادگاه‌های عرفی و شرعی حذف شد. در آخرین اصلاحیه‌های قانون مزبور در سال ۵۲، ماده یک فوق‌الذکر حذف گردید! محتوای قانون در آخرین ویرایش آن، شامل همه دعاوی و همه ایرانیان بدون تبعیض جنسی و دینی می‌شد.^{۳۸}

برآیند مراتب فوق آن است که به جهت استقرار یک حاکمیت سکولار در زمان پهلوی، به مرور سعی شد که مقررات واجد جنبه کیفری که ریشه در موازین فقه جزایی سنتی دارند، در ارتباط با هویت‌های در اقلیت اجرایی نگردد. شاید یکی از علل این رویکرد را بتوان در ملحق شدن ایران به برخی اسناد بالادستی حقوق بشری در آن دوره جستجو کرد. در این برهه زمانی ایران یکی از ۴۸ کشور دنیا بود که در سال ۱۳۲۷ رأی به تصویب اعلامیه جهانی حقوق بشر مصوب ۱۹۴۸ در سازمان ملل داد؛ ماده دوم اعلامیه جهانی حقوق بشر صراحتاً از حق بهره‌مندی ابناء بشر از هر قوم و مذهبی از کلیه حقوق مقرر در اعلامیه حکایت دارد.^{۳۹} مضافاً همه مواد میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی مصوب ۱۹۶۶ سازمان ملل را مجلس شورای ملی در سال ۱۳۵۱ و مجلس سنا در سال ۱۳۵۴ تصویب نمود. شاخص‌ترین حقوق و آزادی‌های اقوام و مذاهب در مواد دوم و بیستم میثاق [با موضوعات به ترتیب: بهره‌مندی اقوام و مذاهب از حقوق مقرر در میثاق و نیز منع تنفر و تبعیض قومی و نژادی] تبیین شده است؛^{۴۰} هم‌زمانی تقریبی تصویب میثاق در سال ۵۱ با آخرین اصلاحات قانون مجازات عمومی در سال ۵۲، معنادار است. تأکید می‌گردد که محتوای قانون مجازات عمومی در آخرین ویرایش آن شامل همه دعاوی و همه ایرانیان بدون تبعیض جنسی و دینی می‌شد.

۳۸. عدالت‌نژاد، پیشین، ۲۰۳.

۳۹. گفتنی است مواد شانزدهم، هجدهم و بیست و ششم این اعلامیه، از آزادی اقوام و مذاهب به ترتیب در ازدواج، تغییر دین و مذهب همچنین تکلیف آموزش و پرورش در ترویج دوستی و حسن تفاهم میان اقوام و مذاهب گونه‌گون، داد سخن می‌دهد.

۴۰. در مواد چهارم، هجدهم، بیست و ششم و هفتم میثاق نیز، اشاراتی پیرامون تکلیف دولت‌ها به رعایت حقوق اقوام و مذاهب [به ترتیب تکلف دولت‌ها در پیشامدهای اضطراری، آزادی عقیده و اندیشه و مذهب، حق حفاظت (حمایت)، حق تشکیل اجتماعات و تشکل‌ها و...] مقرر گردیده است.

به‌علاوه قرارداد بین‌المللی رفع هر نوع تبعیض نژادی در سال ۱۳۴۵ از طرف نماینده دائمی ایران در سازمان ملل متحد به امضا رسیده و در تاریخ ۱۳۴۷/۴/۳۰ توسط مجلس شورای ملی [تحت عنوان قانون مربوط به قرارداد بین‌المللی رفع هر نوع تبعیض نژادی] تصویب شده است. فحوای کلی قرارداد بین‌المللی فوق، نفی هرگونه تبعیض نژادی است.

متعاقب تأثیرگذاری تصویب اسناد فرادستی در گستره قوانین جزایی اصلی ایران به شرح فراهای فوق، پس از مدت‌ها مجلس شورای ملی مبادرت به قانون‌گذاری کیفری متمایز و جدیدی می‌نماید؛ گفتمنی است دولت وقت ایران به‌ویژه در راستای اجرایی کردن الزامات ناشی از قرارداد بین‌المللی رفع هر نوع تبعیض نژادی، در تاریخ ۵۶ / ۴ / ۳۰ «قانون مجازات تبلیغ تبعیض نژادی» را به تصویب می‌رساند.^{۴۱} صرف‌نظر از ملاحظه آثار دهشت‌بار نفرت‌های نژادی در فضای بین‌المللی بعد از جنگ جهانی دوم که منتهی به تصویب اسناد حقوق بشری فرادستی شد، نگاه اجمالی به داخل ایران در دوره پهلوی نیز مؤید وجود مطالبات فراگیر فرهنگی - زبانی، تنش‌های بین قومی و کنش‌ها و جنبش‌هایی (استقلال طلب) در میان هویت‌های قومی - مذهبی در برخی نقاط کشور است.^{۴۲} ظاهراً به همین دلایل، تصویب چنین قانونی با پشتوانه و ضمانت اجرای کیفری، ضروری می‌نموده است.

در تبیین مفاد قانون مجازات تبلیغ تبعیض نژادی، مراتب ذیل قابل ذکر است؛ نخست این قانون صرفاً مقوله‌های مبتنی نفرت نژادی، رنگ، قومیت و جنسیت را پوشش می‌دهد؛ دوم مؤلفه مذهب و ادیان در آن راه ندارد البته با تفسیر موسع، به نظر می‌رسد اگر قومیت را مؤلفه‌ای بدانیم که عناصر مذهبی خاصی را نیز هم‌زمان با خود به همراه داشته باشد، این ایراد مطرح نخواهد بود. سوم از ادبیات

۴۱. متن قانون بدین بیان است؛ ماده ۱: «نشر هر نوع افکار مبتنی بر تبعیض بر اساس نژاد و یا جنس و نفرت نژادی و تحریک به تبعیض بر اساس نژاد و یا جنس، [به‌وسیله]، یکی از وسایل تبلیغ عمومی علیه هر گروه که از حیث نژاد، جنس و رنگ و قومیت متفاوت باشد و نیز هر نوع مساعدت من جمله کمک مالی به فعالیت‌های تبعیض نژادی ممنوع است و مرتکب به حبس جنحه‌ای تا شش ماه یا به پرداخت جزای نقدی از ده هزار تا پنجاه هزار ریال محکوم خواهد شد مگر اینکه عمل به‌موجب قوانین دیگر مستوجب مجازات شدیدتری باشد که در این صورت مجازات اشد قابل اعمال خواهد بود. تبصره: منظور از وسایل تبلیغ عمومی در این ماده عبارت از نطق در مجامع عمومی یا رادیو یا تلویزیون، انتشار اعلامیه، چاپ و نشر کتاب و روزنامه و مجله، نمایش فیلم و امثال آن‌هاست؛ ماده ۲: هر کس به‌منظور تبلیغ تبعیض بر اساس نژاد یا قوم و یا جنس یا به‌منظور ایجاد نفرت یا دشمنی و یا به‌منظور ایجاد نفاق بر اساس نژاد و قوم و یا جنس، جمعیتی تشکیل دهد یا اداره نماید به حبس جنحه‌ای از سه ماه تا یک سال یا به پرداخت جزای نقدی از ده هزار تا یک صد هزار ریال محکوم می‌شود. مجازات قبول عضویت در جمعیت فوق حداقل مجازات مذکور خواهد بود...».

۴۲. آبراهامیان، پیشین، ۲۱۴، ۲۱۶، ۲۵۱، ۲۶۸، ۲۹۰؛ جلالی‌پور، پیشین، ۳۶۱.

به کار رفته در متن قانون از جمله تعابیر «نشر، تبلیغ و وسایل تبلیغ عمومی» برمی‌آید که فعالیت‌های نفرت‌پراکنانه با حجم و دامنه کلان و به صورت سازمان‌یافته را هدف قرار داده است؛ لذا مصادیقی را که به لحاظ عنصر مادی جرم، واجد اوصاف مزبور نباشند، بعید است بتوان بر اساس قانون مجازات تبلیغ تبعیض نژادی، مورد مجازات قرار داد. به علاوه چه‌بسا برخی از مصادیق برانگیختگی احساسات قومی - مذهبی به وقوع بپیوندند، لیکن در عمل، فاقد سوءنیت و نیز انگیزه سوء لازم در مرتکب آن باشد؛ شاید به جرأت بتوان گفت که تعداد زیادی از موارد احصا شده در بخش طرح مسئله پژوهش حاضر، بدین نحو (فاقد عنصر معنوی لازم در مرتکب) ارتکاب یافته است. لذا، این ایرادات به قانون مجازات تبلیغ تبعیض نژادی وارد است. این قانون علی‌رغم اینکه کماکان معتبر می‌باشد لیکن ظاهراً کمتر دیده شده و ابعاد آن به صورت بایسته‌ای تبیین نشده است به نحوی که برخی پژوهشگران به اشتباه، حتی صحبت از عدم جرم‌انگاری جرایم مبتنی بر نفرت در سوابق قانون‌گذاری ایران نموده‌اند.^{۴۳} نگارندگان نیز علی‌رغم پیگیری‌های فراوان نتوانستند در رویه قضایی، سابقه‌ای از استناد به این قانون پیدا نمایند. علت امر شاید وجود همین ایرادات احصایی باشد یعنی چه‌بسا این قانون مصداق عینی نیافته است.

۳-۶- برآیند نهایی این مقطع تاریخی

مقررات احصا شده صدرالاشعار، بضاعت قانون‌گذاری این مقطع زمانی است. چه‌بسا بتوان گفت که طبق استانداردهای جهانی آن زمان، کافی بوده و قابل دفاع است؛ اما آنچه مفقود است، فقدان مقررهای قانونی با رویکردی کیفری است که از مقومات و متعلقات هویت‌های در اقلیت حراست نماید. قانون مجازات تبلیغ تبعیض نژادی نیز علی‌رغم قابل تحسین بودن، صرفاً جرایم مبتنی بر نفرت را جرم‌انگاری نموده است و در بردارنده حد‌اعلای احترام به این هویت‌ها نیست. برخی معتقدند که جایگاه اقلیت‌ها در دوره پهلوی، فقط به لحاظ جنبه‌های اجتماعی و نه به لحاظ حقوقی بهبود یافت چرا که حکومت کار جدی در خصوص اصلاح وضع حقوقی آنان و اصلاح قوانین به عمل نیاورد؛ علاوه بر شواهد تاریخی پیرامون تحرکات جنبش‌های استقلال طلب به شرح فوق، به نظر می‌رسد اصرار حکومت پهلوی به ناسیونالیسم فرهنگی با محوریت ایران باستان و نادیده گرفتن هویت مستقل قومی - مذهبی ایشان، موجبات نارضایتی اقلیت‌ها را فراهم می‌آورد.^{۴۴} همچنین برخی داده‌های تاریخی در مسیری بر خلاف

۴۳. مریم عباچی، جرم‌های مبتنی بر نفرت، در تازه‌های علوم جنایی، کتاب اول، چاپ دوم (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۲)، ۵۷۹.

۴۴. آبراهامیان، پیشین، ۲۰۰؛ عدالت‌نژاد، پیشین، ۲۱۲.

تلاش‌های ظاهری رژیم پهلوی در تصویب یا پیوستن به اسناد حقوق بشری تضمین‌کننده حقوق اقلیت‌ها است؛ از جمله، فراگیرترین و در عین حال مبعوض‌ترین حزب سیاسی، حزب توده می‌باشد؛ این حزب مروج اندیشه ناسیونالیسم مدنی یعنی برابری اجتماعی و حقوق برابر برای همگان خاصه اقلیت‌ها بوده و طرفداران زیادی در بین هویت‌های قومی - مذهبی داشت؛ جالب آنکه یکی از دلایل اصلی ممنوعه بودن این حزب، اتهام الحاد دینی و جاسوس بودن گردانندگان این حزب یعنی ارامنه، یهودیان، مهاجران قفقازی و ... است!^{۴۵} جملگی مراتب فوق، در نهایت رهبران شناخته‌شده اقلیت‌ها را در شمار موافقان انقلاب اسلامی قرار داد که از تضمین حقوق ایشان می‌گفت.^{۴۶}

۷- دوره دوم؛ مطالعه قانون‌گذاری‌های پس از انقلاب اسلامی تا اوایل دهه نود

در فضای انقلابی این دوره و بنا بر ملاحظاتی مشابه آنچه قرین با انقلاب مشروطه بود، حقوق مکتسب همان هویت‌های قومی - مذهبی به رسمیت شناخته‌شده در سابقه امر به‌ویژه در قالب قانون اجازه رعایت احوال شخصیه ایرانیان غیر شیعه، وارد قانون اساسی جدید کشور می‌شود. اصول دوازدهم و سیزدهم قانون اساسی به ادیان و مذاهب به رسمیت شناخته‌شده، اختصاص یافته است؛^{۴۷} به‌علاوه اصول پانزدهم و نوزدهم قانون اساسی، مواضعی هستند که طی آن به مقوله نژاد و اقوام اشاره شده است.^{۴۸} برآیند اصول احصا شده فوق از قانون اساسی آن است که به‌مانند موازین و مقررات مقطع زمانی پیشین، نخست همه ادیان و فرقه در ایران به رسمیت شناخته نشده‌اند؛ دوم ظاهراً نسبت به هویت‌های به رسمیت شناخته‌نشده، قوانین عام کشور (از جمله مقررات کیفری) طبق دین و مذهب رسمی اعمال خواهد شد.

۴۵. آبراهامیان، پیشین، ۳۴۷، ۳۶۳، ۴۷۲، ۵۱۰، ۵۵۶.

۴۶. همان، ۶۴۴، ۶۵۱، ۶۵۶.

۴۷. بر اساس اصول دوازدهم و سیزدهم قانون اساسی در کنار مذهبی رسمی کشور یعنی شیعه اثناعشری، مذاهب دیگر اسلامی مشتمل بر حنفی، شافعی، مالکی، حنبلی و زیدی دارای احترام کامل شناخته می‌شوند؛ به‌علاوه ایرانیان زرتشتی، کلیمی و مسیحی تنها اقلیت‌های دینی به رسمیت شناخته هستند.

۴۸. اصل پانزدهم قانون اساسی مقرر می‌دارد «زبان و خط رسمی و مشترک مردم ایران فارسی است. اسناد و مکاتبات و متون رسمی و کتب درسی باید با این زبان و خط باشد ولی استفاده از زبان‌های محلی و قومی در مطبوعات و رسانه‌های گروهی و تدریس ادبیات آنها در مدارس، در کنار زبان فارسی آزاد است». اصل نوزدهم قانون اساسی نیز مقرر می‌دارد «مردم ایران از هر قوم و قبیله‌ای که باشند از حقوق مساوی برخوردارند و رنگ و نژاد و زبان و مانند اینها سبب امتیاز نخواهد بود».

۷-۱- مقررات کیفری در این مقطع تاریخی

فرض ما آن است که رفتاری از سوی فردی رخ داده و صرف‌نظر از قصد و انگیزه مرتکب، نتیجه آن رفتار، برانگیختگی و طغیان احساسات قومی - مذهبی است؛ حقوق کیفری ایران در این برهه تاریخی با چه تدابیر و سازکارهایی به مقابله با این پدیده می‌رفت؟ واقعیت آن است که از انقلاب اسلامی تا دهه نود شمسی شاهد سه دوره اصلی و متمایز قانون‌گذاری کیفری بوده‌ایم یعنی دوره دهه شصت و تنظیم لوایح حدود و قصاص و دیات؛ دهه هفتاد و تنظیم قانون مجازات اسلامی در این سال و لایحه تعزیرات در سال ۷۵ و قانون‌گذاری‌های سال ۹۲ به بعد. دوره‌های مزبور نسبت به موضوع پژوهش حاضر فراز و فرودهایی را تجربه نموده‌اند؛ در ادامه ابتدا مقررات کیفری مرتبط با ادیان و مذاهب را پی می‌گیریم.

۷-۱-۱- مقررات کیفری مرتبط با ادیان و مذاهب

در فضای همراهی و همدلی انقلابی و به تاسی از اصول دوازدهم و سیزدهم قانون اساسی، در اولین تجربه‌های قانون‌گذاری یعنی طی ماده ۲۰ لایحه قانونی مطبوعات مصوب شورای انقلاب اسلامی در تاریخ ۵۸/۵/۲۵ برای اهانت به دین اسلام و مقدسات آن، یا سایر مذاهب رسمی کشور مجازات حبس از شش ماه تا دو سال تعیین شد بدین شرح: «هر کس به وسیله مطبوعات به دین مبین اسلام و مقدسات آن، یا سایر مذاهب رسمی کشور اهانت کند به شش ماه تا ۲ سال حبس جنحه‌ای محکوم می‌شود». این قانون صرفاً متعلق به فضای مطبوعات است و برای سایر عرصه‌ها فعلاً راه‌حلی پیش‌بینی نشده است؛ مدتی پس از پیروزی انقلاب، شورای انقلاب قانون مجازات عمومی را مغایر با احکام اسلامی می‌داند و آن را لغو می‌کند. با نبود قانون جایگزین، قضات که غالب آنها در آن هنگام روحانی و با فقه و نه حقوق آشنا هستند، حق پیدا کردند در موارد کیفری به فتاوی مشهور فقها بر اساس اصل ۱۶۷ قانون اساسی تکیه کنند؛^{۴۹} شاید همین غور نیروهای قضایی اوایل انقلاب در فضای فقه جزایی سنتی موجبات جذب و اعلام وفاداری مجدد ایشان به بنیان‌های مبتنی بر تفاوت‌های موجود بین مسلمان و هویت‌های در اقلیت را فراهم می‌آورد به نحوی که در مقررات کیفری مصوب اوایل دهه شصت، مجدداً شاهد رجعت به مقوله‌هایی مانند تفاوت در دیه، عدم امکان قصاص قاتل مسلمان و ... هستیم. این رویکرد در قانون‌گذاری‌های دهه هفتاد نیز تداوم یافت.

ناگفته نباید گذاشت که برخی رویدادهای اجتماعی در دهه هشتاد و بروز مصلحت‌های خاصی،

لایتغیر بودن احکام شرعی نسبت به غیرمسلمانان را کنار زده و قانون‌گذار با نگاه قابل درکی سعی در ترمیم و ارتقای حقوق اجتماعی هویت‌های در اقلیت نمود. این تغییر مسیر نه از طریق فقه و فقها بلکه با مصلحت‌سنجی‌های عرفی مجمع تشخیص مصلحت نظام میسر گردید.^{۵۰} ظاهراً رویکرد محاکم کشور در پرونده‌های قتل و صدمات بدنی همچنین روش شرکت‌های بیمه در قراردادهای بیمه خودرو و تصادفات در مورد هویت‌های در اقلیت و پرداخت نکردن مبالغی مازاد بر دیه شرعی در مورد ایشان، مورد اعتراض فعالان مدنی و انتقاد نمایندگان این اقلیت‌ها در مجلس قرار می‌گیرد.^{۵۱} با ممارست ایشان، سرانجام مجمع در مورخه ۶ دی ۱۳۸۲ تبصره دومی به ماده ۲۹۷ قانون مجازات اسلامی افزود که مطابق آن طبق نظر حکومتی ولی امر، دیه اقلیت‌های دینی شناخته‌شده در قانون اساسی به اندازه دیه مسلمان تعیین می‌شود. تحول بعدی برابری دیه بدون لحاظ جنسیت و دین در تصادفات رانندگی بود که در ابتدا در قالب بخش‌نامه اردیبهشت ماه ۱۳۸۷ رئیس قوه قضاییه مطرح و سپس رسماً در قانون بیمه اجباری مصوب ۸۷ منعکس می‌شود. محتوای قوانین اخیرالذکر عیناً در قانون‌گذاری‌های دهه نود نیز در قالب ماده ۵۵۴ ق.م.ا منعکس شد. در هر حال و علی‌رغم تلاش‌های به‌عمل‌آمده در راستای ارتقای جایگاه حقوقی و اجتماعی هویت‌های در اقلیت، کماکان شاهد برخی از این نابرابری‌های حقوقی در قانون‌گذاری کیفی دهه نود نیز هستیم که خارج از بحث ماست.

قید «سایر مذاهب رسمی کشور» در لایحه مطبوعات صدرالذکر در تحولات قانون‌گذاری بعدی، جای خود را به قرائت رسمی مذهب تشیع از مقدسات سایر ادیان داده و این قرائت با قید «مقدسات اسلام و یا انبیای عظام الهی» وارد ادبیات قانون‌گذار در حوزه توهین به مذاهب شده است.^{۵۲} به نظر

۵۰. هادی رستمی، رویارویی نص‌گرایی و مصلحت‌گرایی در سیاست‌گذاری ایران، در چکیده مقالات همایش بین‌المللی تحولات حقوق کیفری کشورهای اسلامی در پرتو شرع و حقوق (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۷)، ۱۲۱.
۵۱. عدالت‌نژاد، پیشین، ۲۶۷.

۵۲. مواد قانونی ذیل‌الذکر گویای این امر است؛ ماده ۵۱۳ بخش تعزیرات مصوب ۷۵ مقرر می‌دارد «هر کس به مقدسات اسلام و یا هر یک از انبیای عظام یا ائمه‌طاهرین (ع) یا حضرت صدیقه‌طاهره (س) اهانت نماید اگر مشمول حکم ساب‌النبی باشد اعدام می‌شود و در غیر این صورت به حبس از یک تا ۵ سال محکوم خواهد شد». همچنین ماده ۶ (اصلاحی ۷۹/۱/۳۰) از فصل چهارم قانون مطبوعات مقرر می‌دارد «نشریات جز در موارد اخلال به مبانی و احکام اسلام و حقوق عمومی و خصوصی که در این فصل مشخص می‌شوند، آزادند؛ ...؛ بند ۷: اهانت به دین مبین اسلام و مقدسات آن ...؛ مضافاً ماده ۲۶۲ ق.م.ا مصوب ۹۲ مقرر می‌دارد «هر کس پیامبر اعظم (ص) و یا هر یک از انبیای عظام الهی را دشنام دهد یا کذف کند ساب‌النبی است و به اعدام محکوم می‌شود. تبصره؛ کذف هر یک از ائمه معصومین (ع) و یا حضرت فاطمه زهرا (س) یا دشنام به ایشان در حکم سب نبی است».

می‌رسد در حوزه توهین به مذاهب و برانگیختگی احساسات مذهبی با خلأهای قانونی و چالش‌های جدی مواجه بودیم، به نحوی که قوانین موجود، همه مصادیق و نیازها را تکافو ننموده و حتی حمایت از تمامی تعلقات اقلیت‌های مذهبی به رسمیت شناخته‌شده را نیز تحت پوشش خود قرار نمی‌داد.^{۵۳} تنها مقررات قابل اتکای باقی‌مانده، مواد ۶۰۸ و ۶۰۹ قانون مجازات اسلامی بخش تعزیرات است که توهین به اشخاص عادی و کارکنان دولتی را پیش‌بینی نموده است. علی‌رغم اینکه قانون مجازات اسلامی قانون مادر در حقوق کیفری ایران محسوب می‌شود، لیکن بضاعت قانون حاضر در ارتباط با جرم عام توهین، همین ماده ۶۰۸ است؛^{۵۴} ادبیات به کار رفته در آن از جمله قید «افراد»، با عنایت به اصول حقوق جزا از جمله اصل تفسیر مضیق قوانین کیفری و نیز تفسیر به نفع متهم، مانع از تسری مراتب به غیر افراد است و نمی‌توانیم با آن توهین به اشخاص حقوقی را مجازات نماییم. ماده ۶۰۹ نیز با همین کیفیت، صرفاً توهین به کارکنان و مقامات دولتی را جرم‌انگاری کرده است. نیاز به توضیح ندارد که در ماده ۶۰۸ هیچ‌گونه اشارتی به مقوله‌های اقوام و مذاهب دیده نمی‌شود.^{۵۵-۵۶}

مقررات احصا شده به شرح فوق، تنها بضاعت مقررات کیفری ایران در حمایت از مقوله‌های مذهبی در این مقطع تاریخی است که به‌طور صریح و واضح از اقلیت‌های مذهبی و مقدسات ایشان صحبت به میان نیاورده است؛ به نظر می‌رسد آنچه از ظاهر مواد فوق می‌توانستیم به نفع اقلیت‌های دینی استنباط نماییم، اشاره به دیگر انبیای الهی به‌جز حضرت محمد (ص) و نیز عناصر و مؤلفه‌هایی در دیگر ادیان و

۵۳. در این برهه زمانی در سطح اجرایی، پستی موسوم به «دستیار ویژه رئیس‌جمهور در امور اقوام و اقلیت‌های دینی و مذهبی» وجود دارد؛ تیترا خبری ذیل جالب توجه است «یونسی پیگیر جرم‌انگاری اهانت به مقدسات اقلیت‌ها». به گزارش خبرگزاری ایسنا، حجت‌الاسلام علی یونسی طی سخنانی در نشست شورای هم‌اندیشی اقوام و اهل سنت اظهار کرد «پیگیر این موضوع هستیم تا اهانت و توهین به مقدسات ادیان و مذاهب اقلیت‌ها، جرم محسوب شود». مطلب حاضر، خود حاکی از آن است که مقامات اجرایی کشور نیز، به خلأهای قانونی موجود اشراف دارند. خبرگزاری ایسنا. مورخ ۹۴/۱۰/۱. کد خبر ۹۴۱۰۰۱۰۰۳۰۲. قابل دسترسی در:

www.Isna.ir/news

۵۴. ماده ۶۰۸ مقرر می‌دارد «توهین به افراد از قبیل فحاشی و استعمال الفاظ رکیک چنانچه موجب حد نباشد به مجازات شلاق تا ۷۴ ضربه و یا پنجاه هزار تا یک میلیون ریال جزای نقدی خواهد بود».

۵۵. حسین میرمحمدصادقی، جرایم علیه اشخاص، چاپ سی و یکم (تهران: نشر میزان، ۱۴۰۰)، ۴۸۶؛ همچنین حسین آقایی‌نیا، جرایم علیه اشخاص (شخصیت معنوی)، چاپ سوم (تهران: نشر میزان، ۱۳۸۵)، ۲۷ و ۳۴.

۵۶. گفتنی است بند ۸ ماده ۶ قانون مطبوعات، اشخاص حقیقی و حقوقی هر دو را صریحاً پیش‌بینی نموده است بدین شرح «افترا به مقامات، نهادها، ارگان‌ها و هر یک از افراد کشور و توهین به اشخاص حقیقی و حقوقی که حرمت شرعی دارند، اگرچه از طریق انتشار عکس و کاریکاتور باشد».

مذاهب است که به‌طور مسلم و قطعی مورد احترام دین اسلام نیز می‌باشد؛^{۵۷} لذا، مصادیق و عناصری از سایر ادیان و مذاهب که به جهت شائبه جعل و تحریف و ساخته دست و اندیشه بشر بودن، مورد پذیرش و احترام اسلام به‌ویژه مذهب رسمی کشور، شیعه دوازده‌امامی نباشد [مانند تثلیث مستنداً به آیات مبارکه ۱۷۱ و ۱۷۲ سوره نساء و کتب مقدس نامبردگان] از حیطة قوانین موصوف خارج بوده و مورد حمایت کیفری این قوانین قرار نمی‌گرفتند. بایستی مواضع اختلاف موجود بین مذهب رسمی کشور با دیگر مذاهب اسلامی به رسمیت شناخته‌شده را نیز به این نارسایی‌ها افزود.

۷-۱-۲- مقررات کیفری مرتبط با اقوام

در این مقطع مقررات کیفری مرتبط با اقوام با خالاً کمتری مواجه است؛ قانون مطبوعات مصوب ۱۳۶۴ با اصلاحات و الحاقات بعدی در حوزه اقوام و نیز برانگیختگی احساسات قومی از صراحت خاصی برخوردار است؛^{۵۸} ملاحظه می‌شود که قانون مطبوعات ضمانت اجرای کیفری نسبتاً قابل‌اعتنایی را برای هرگونه مصداق برانگیختگی احساسات قومی [به شرح مقرر در بند ج ماده ۲ و نیز بند ۴ ماده ۶] مقرر نموده و آن را قابل مجازات بر اساس محتوای ماده ۶۹۸ ق.م.ا [اتهام تشویش اذهان عمومی] دانسته است؛ لیکن نکته قابل ذکر آن است که این مقررات صرفاً مصادیقی را تحت پوشش قرار می‌دهند که در بستر مطبوعات رخ دهد؛ شایان ذکر است مطبوعات تعریف خاص خود را دارد که در ماده ۱ قانون مطبوعات و تبصره‌های مربوطه تشریح شده و شامل نشریات کاغذی، الکترونیکی (در محیط رقمی) و خبرگزاری‌های داخلی می‌گردد. با عنایت به موضوع حاضر به نظر می‌رسد که آن دسته از مصادیق برانگیختگی احساسات قومی - مذهبی که از طریق صدا و سیما و شبکه‌های تلویزیونی و یا سینما و فیلم رخ بدهد، شامل قوانین مطبوعاتی نخواهد بود و بدین جهت بایستی به عموماً مراجع کنیم.

۵۷. میرمحمدصادقی، پیشین، ۵۱۳.

۵۸. بند ج ماده ۲ و نیز بند ۴ ماده ۶ قانون مطبوعات مقرر می‌دارد: ماده ۲: «رسالتی که مطبوعات در نظام جمهوری اسلامی بر عهده دارد عبارت است از: ...؛ بند ج: «تلاش برای نفی مرزبندی‌های کاذب و تفرقه‌برانگیز و قرار ندادن اقشار مختلف جامعه در مقابل یکدیگر، مانند دست‌بندی مردم بر اساس نژاد، زبان، رسوم، سنن محلی و ...». بعلاوه ماده ۶ (اصلاحی ۷۹/۱/۳۰) از فصل چهارم مقرر می‌دارد «نشریات جز در موارد اخلال به مبانی و احکام اسلام و حقوق عمومی و خصوصی که در این فصل مشخص می‌شوند، آزادند؛ ... بند ۴: «ایجاد اختلاف مابین اقشار جامعه به‌ویژه از طریق طرح مسائل نژادی و قومی»؛ تبصره ۲ (الحاقی ۷۷/۵/۲۱): «متخلف از موارد مندرج در این ماده مستوجب مجازات‌های مقرر در ماده ۶۹۸ قانون مجازات اسلامی خواهد و در صورت اصرار مستوجب تشدید مجازات و لغو پروانه می‌باشد».

۷-۲- تجربه یک پرونده در رویه قضایی کشور طبق قوانین جاری در این مقطع زمانی

جمعیت یکی از شهرستان‌های استان اصفهان متشکل از سه قوم و نژاد مختلف شامل ترک تباران و لر تباران (که غیربومیان و مهاجرین به منطقه طی چندین دهه اخیر بوده‌اند) و نیز فارس زبانان (بومیان شهرستان) می‌باشد؛ تفاوت‌های فرهنگی فاحشی که مابین دو گروه اول (ترک و لر) با گروه سوم وجود دارد، موجبات تولید اصطکاک، تضاد و کشمکش در میان توده مردم شده و دامنه آن حتی در میان مقامات اجرایی شهرستان نیز سرایت می‌کند. موضوع پرونده از این قرار است که هفته‌نامه شهرستان که مدیرمسئول آن نیز نماینده آن شهرستان در چندین دوره مجلس می‌باشد و تعلق به گروه فارس‌زبانان بومی دارد، مبادرت به انتشار مطلبی نموده که آینه تمام‌نمای اختلافات موجود میان بومیان و غیربومیان شهرستان مزبور است؛ متن مطلب منتشرشده در هفته‌نامه حول تنش، تقابل، سوءتفاهم و اختلافات تعدادی از اعضای شورای اسلامی شهرستان مزبور (که متعلق به قوم ترک‌زبان هستند) با دیگر اعضای شورای اسلامی و احیاناً دیگر مقامات اجرایی آن شهرستان (که متعلق به فارس‌زبانان بومی آن منطقه است) می‌باشد. فحواى کلی مطلب چاپ‌شده نیز [نقل به مضمون با رعایت حداکثری رسم امانت] انتقاداتی تند نسبت به نمایندگان ترک‌تبار است که طی آن متهم به صفاتی چون بخشی‌نگری (یعنی داشتن تعصبات قومی)، حسد، کینه‌توزی، خودمحوری، زورگویی و تزویر و ... می‌گردند؛ در پایان مطلب منتشره نیز مطالبی خطاب به غیربومیان مرقوم شده است بدین عبارات: «اینجا شهر ... است؛ شهر بومیان این شهر؛ و در آینده گورستانی خواهد بود برای غیربومیان که دشمنان این شهر و فرهنگ این شهر هستند». با شکایت مطروحه، به جهت کسوت نمایندگی مجلس داشتن مدیرمسئول نشریه مزبور، مراتب به دادگاه‌های شهرستان تهران ارجاع شده است؛ متن دادنامه اصداری بدین شرح می‌باشد:

«در خصوص اتهام آقای ع. ح دایر بر نشر مطالب خلاف واقع و توهین به شکات از طریق انتشار مطالبی در هفته‌نامه «ر. ش»، اجمالاً بدین توضیح که شکات که همگی از اعضای سابق شورای اسلامی شهر ... بوده، اعلام داشته‌اند؛ متهم با انتشار مطالبی نظیر؛ «پرسش مردم شهر ... از شورای شهر؛ آیا شهر ...، شهر حکما و علما و شهدا با ۱۵۰ هزار جمعیت، نمی‌توانست یک شهردار از فرزندان خودش داشته باشد؟!» و تشبیه اعضای شورای شهر به گروه ۵+۱، باعث تشویش اذهان عمومی و ایجاد اختلاف بین قومیت‌های مختلف ساکن در شهر ... گردیده است و به لحاظ اینکه مطالب فوق در هفته‌نامه تحت مسئولیت متهم انتشار یافته تقاضای رسیدگی و تعقیب و مجازت مشارالیه را کرده‌اند؛ دادگاه نظر به محتویات پرونده از جمله شکایت شکات خصوصی، ملاحظه متن منتشرشده در هفته‌نامه

تحت مسئولیت متهم، تحقیقات صورت گرفته و کیفرخواست صادره از دادسرای فرهنگ و رسانه و اظهارات و دفاعیات ناموجه متهم و با عنایت به اینکه اعضای هیئت‌منصفه مطبوعات نیز با اکثریت آرا متهم را از باب نشر مطالب خلاف واقع، مجرم دانسته‌اند، بزهکاری وی را در این خصوص محرز تشخیص و مستنداً به بند ۱۱ ماده ۶ و ماده ۳۵ قانون مطبوعات و ماده ۶۹۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ (بخش تعزیرات) و با رعایت تبصره ذیل ماده ۳۵ قانون مطبوعات به لحاظ اعلام عذرخواهی مکرر متهم در جلسه رسیدگی دادگاه و اظهار بی‌اطلاعی از مضمون خبر درج شده، با اعمال یک درجه تخفیف مطابق بند ۳۷ ماده ۳۷ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، مشارالیه را به پرداخت مبلغ بیست میلیون ریال جزای نقدی بدل از حبس به نفع صندوق دولت محکوم می‌نمایند...»^{۵۹}

مطلب شایسته ذکر پیرامون تجربه پرونده حاضر آن است که علی‌رغم اصرار شکات به مرجع قضایی پیرامون امکان صدور یک رأی نمادین در راستای اقتناع توده‌ها و فروکش نمودن تنش تولیدشده در منطقه، در نهایت رأی قطعی پرونده امر منتهی به محکومیت متهم صرفاً به جزای نقدی به مبلغ دو میلیون تومان شد! و آنچه باقی ماند نارضایتی مردم منتسب به هویت‌های قومی در منطقه بود. همچنین به جهت خلأهای قانونی، معلوم نیست که اگر پرونده حاضر در فضایی خارج از مطبوعات رخ می‌داد، مواد استنادی و فحوای رأی مرجع قضایی، چه می‌توانست باشد؟!

۷-۳- برآمد این مقطع تاریخی

تا این مقطع زمانی در گستره قوانین کیفری ایران به هر دلیل، نمی‌توانیم یک نص قانونی پیدا نماییم که به‌طور جامع و شامل، دغدغه‌های موجود پیرامون احترام به اقوام و مذاهب را پاسخگو باشد. قوانین متعددی وجود دارند که هر یک گوشه‌ای از رسالت حمایت و پشتیبانی از حرمت و احترام اقوام و مذاهب را متکفل می‌باشند لیکن امکان حمایت از برخی فروع و مصادیق به کمک هیچ یک از قوانین موجود میسر نبود. این نقیصه در کنار وقوع بسیاری از رخدادها و تنش‌آفرین به کیفیت احصا شده در سطور پیشین، کافی بود تا بستر لازم برای شروع فرایند قانون‌گذاری‌های دوره نوبن فراهم گردد که در ادامه به آن می‌پردازیم.

۵۹. محتویات پرونده شماره ۹۶۰۹۹۷۰۲۲۵۴۰۰۱۹۲ در شعبه ۶ دادگاه کیفری یک استان تهران که عیناً در دیوان عالی کشور نیز مورد تأیید قرار گرفته است. نگارندگان از نزدیک در جریان روند پرونده حاضر قرار داشتند، بدین توضیح که نویسنده مسئول، وکالت شکات را بر عهده داشت.

۸- دوره سوم؛ دوره نوین قانون‌گذاری‌های کیفری ایران (دهه نود شمسی)

دهه ۹۰ شمسی (خاصه از سال ۱۳۹۲ به بعد) شاهد یک دوره جدید قانون‌گذاری کیفری در ایران بوده است؛ قوانین مادر شامل قانون آیین دادرسی کیفری و قانون مجازات اسلامی دچار تحولات عمیقی شدند و قوانین فرعی متعددی نیز از تصویب مجلس گذشت؛ نگاه مصلحت‌اندیشانه قانون‌گذار در قبال هویت‌های در اقلیت که از اواسط دهه هشتاد آغاز گردیده بود در این دوره نیز تداوم یافت و حتی ارتقای بیشتری پیدا نمود؛ از جمله می‌توان به مواد ۳۱۰، ۴۷۱ و ۵۵۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ اشاره کرد که به ترتیب به موضوعات قصاص غیرمسلمان در برابر ذمی، مستأمن، معاهد؛ پرداخت دیه جنایات خطای محض ارتكابی توسط اقلیت‌های دینی از سوی دولت و برابری دیه اقلیت‌های دینی با دیه مسلمانان اختصاص دارند. مضافاً می‌توان از ماده ۱۰ قانون بیمه اجباری خسارات وارده به شخص ثالث در اثر حوادث ناشی از وسایل نقلیه مصوب ۹۵ یاد کرد که به تکلیف شرکت‌های بیمه در پرداخت دیه و خسارات بدون لحاظ نمودن جنسیت و دین حادثه‌دیدگان اشاره دارد. همچنین در این دوره، قانون‌گذار نفس امکان طغیان احساسات قومی - مذهبی را مسلم دانسته و حتی تعبیر مزبور را عیناً در یک نص قانونی به کار برده است؛ قانون‌گذار در ماده ۳۵۲ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ مقرر می‌دارد «محاکمات دادگاه علنی است مگر در جرایم قابل گذشت که طرفین یا شاکی، غیرعلنی بودن محاکمه را درخواست کنند. همچنین دادگاه پس از اظهار عقیده دادستان قرار غیرعلنی بودن محاکم را در موارد زیر صادر می‌کند؛ ... بند ب؛ علنی بودن محل امنیت عمومی یا احساسات مذهبی یا قومی باشد».

بند حاضر به‌وضوح نمایانگر آن است که قانون‌گذار، نسبت به خطیر بودن موضوع احساسات قومی - مذهبی آگاه بوده و درصدد مقابله با طغیان آن است. موضوع در حالی است که در مقطع تصویب قانون آیین دادرسی کیفری (یعنی سال ۹۲ که از سال ۹۴ لازم‌الاجرا گردید) هنوز مصادیق زیادی از بروز تنش‌ها و اصطکاکات قومی - مذهبی در سطح جامعه رخ نداده است. سرانجام اتخاذ رویکردهای نوین توسط قانون‌گذار در دهه فوق یک روی سکه است. دهه مزبور از بعد سیاسی - اجتماعی نیز یکی از متمایزترین برهه‌های تاریخی ایران می‌باشد؛ عنصر متمایزکننده آن را شاید بتوان «خواستن و مطالبه‌گری» از سوی مردم دانست؛ در میان زوایا و سوگیری‌های متعدد این خواست‌های مردمی، رگه‌هایی از اعتراض و مطالبه‌گری نسبت به مقوله‌های واجد جنبه‌هایی از حقوق کیفری نیز قابل ردیابی است؛ از میان آنها آنچه مربوط به موضوع پژوهش حاضر است را در ادامه پی خواهیم گرفت.

در نتیجه رخ دادن شمار زیادی از اصطکاکات قومی - مذهبی (به شرح احصا شده ذیل بخش

طرح مسئله پژوهش حاضر) در این دهه و بازتولید تنش‌هایی در سطح جامعه، در نهایت و طی دوره دهم مجلس شورای اسلامی خاصه در سال ۹۷، شاهد ارائه شدن سه طرح به مجلس به‌ویژه با تلاش و پیگیری‌های نمایندگان مناطق سکونت این اقلیت‌های دینی و مذهبی هستیم؛^{۶۰} با مذاقه در متن این طرح‌ها به‌ویژه مقدمه توجیهی آنها کاملاً هویداست که ارائه‌کنندگان طرح، با آگاهی و اشراف کامل از نقص‌های تقنینی موجود در حوزه موضوع پژوهش حاضر مترصد ترمیم، تکمیل و اصلاح خلأهای قانونی هستند.

طرح اول در تاریخ ۹۷/۱۰/۳ و با عنوان «توهین به ادیان و مذاهب قانونی، فرهنگ، زبان و آداب و رسوم مشروع قومیت‌ها»^{۶۱} ارائه می‌شود؛ ماده اصلی آن مقرر می‌داشت «هر کس علناً نسبت به ادیان و مذاهب قانونی و مقدسات مسلم آنها، اقوام ایرانی، فرهنگ، زبان و آداب و رسوم مشروع قانونی آنها توهین کند حسب مورد به سه ماه تا سه سال حبس محکوم می‌شود. تبصره؛ ارائه مباحث علمی در نفی یا اثبات حقانیت هر کدام از موارد مذکور و طرح مباحث و مستندات تاریخی، توهین تلقی نمی‌گردد».

طرح دوم که ظاهراً دغدغه‌مندی جولان داعش در اطراف کشور و برخی عرفان‌های نوظهور در سطح داخلی کشور را دارد، طرح «الحاق دو ماده به قانون مجازات اسلامی»^{۶۲} است که در تاریخ ۹۷/۱۰/۱۲ ارائه شده و این‌گونه مقرر می‌دارد «ماده واحده؛ دو ماده به‌عنوان ماده ۴۹۹ و ۵۰۰ مکرر به فصل اول باب تعزیرات قانون مجازات اسلامی مصوب ۷۵ به شرح ذیل اضافه می‌گردد». متن ماده ۴۹۹ مکرر که ارتباط محتوایی با موضوع طرح اول نیز دارد، مقرر می‌داشت «هر فرد یا گروهی با رفتار افراطی و یا تکفیری دینی، مذهبی، قومی یا نژادی یا اقداماتی که مبین تشکیل فرقه بوده، موجب تنفر یا خشونت در میان پیروان ادیان الهی یا مذاهب اسلامی شناخته‌شده در قانون اساسی یا اقوام گردد، چنانچه رفتار وی مشمول مجازات حد نباشد، به حبس یا جزای نقدی درجه چهار یا هر دو مجازات محکوم می‌گردد».

۶۰. مشاهده اسامی نمایندگان امضاکننده پیش‌نویس طرح‌های مزبور مؤید این امر است.

۶۱. این طرح با شماره ثبت ۵۱۶ در سایت مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (rc.majlis.ir/fa) و در لینک طرح‌ها و لوایح قابل مشاهده است. گفتنی است اسم اصلی این طرح «طرح الحاق موادی به کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی (تعزیرات و بازدارنده) در خصوص اهانت به ادیان و مذاهب قانونی و اقوام ایرانی» است؛ لیکن در داخل متن آن، عنوان فصل بیست و نهم را «توهین به ادیان و مذاهب قانونی، فرهنگ، زبان و آداب و رسوم مشروع قومیت‌ها»، نام‌گذاری نموده‌اند. به همین دلیل از عنوان اخیرالذکر در متن پژوهش حاضر استفاده نموده‌ایم.

۶۲. این طرح با شماره ثبت ۵۲۴ در سایت مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (rc.majlis.ir/fa) و در لینک طرح‌ها و لوایح قابل مشاهده است.

طرح سوم که در متن توجیهی خود، دغدغه «رفع» القای شبهه از سوی معاندین در موضوع وفاداری اقلیت‌های قومی - مذهبی نسبت به میهن و نظام را دارد، طرح «مبارزه با تبعیض نژادی، تنفر قومی و مذهبی»^{۶۳} است که در تاریخ ۹۷/۹/۲۴ ارائه می‌شود؛ مواد اولیه این طرح مشابهت بسیاری به طرح اول دارد لیکن مواد بعدی آن (مجموعاً در ۱۷ ماده مفصل) سودای تحقق ناسیونالیسم مدنی به معنی واقعی کلمه (یعنی تساوی کلیه اتباع در هر زمینه) را در سر دارد و درصد برانداختن هرگونه تبعیضی در کشور است؛ ذکر ابعاد ۱۷ ماده تفصیلی این طرح از حوصله نوشته حاضر خارج است اما ظاهراً ماده شاخص این طرح ماده ۶ آن می‌باشد که مقرر می‌داشت «هر نوع تبعیض علنی یا پنهانی، تمایز، ممنوعیت، محدودیت، محرومیت، عدم تساوی در حقوق و رجحانی که بر اساس نژاد، رنگ، جنسیت، قومیت، دین یا مذهب در کار و استخدام، توزیع فرصت‌های شغلی، منصب و مشارکت در ادارات و شرکت‌ها و مؤسسات دولتی و عمومی برخلاف قانون انجام گیرد ممنوع بوده و مرتکب به مجازات درجه ... مقرر در قانون مجازات اسلامی محکوم خواهد شد».

در ادامه و به جهت نظرات کارشناسی اداره کل تدوین قوانین^{۶۴} و اداره کل اسناد و تقیح قوانین^{۶۵} پیرامون وجود مشابهت‌های فراوان در محتوای هر سه طرح و نیز وجود سوابق قانون‌گذاری در برخی زمینه‌های مزبور همچنین این ایراد که برخی از مسائل مانند مقدسات مسلم اقلیت‌ها، آداب و رسوم اقوام و ... اختلافی بوده و امکان برخورد سلیقه‌ای و تشتت آرا وجود خواهد داشت و نیز ملاحظه این امر که تساوی حقوق افراد ملت در اصول قانون اساسی درج شده و نواقص موجود در سطح جامعه با قانون‌گذاری‌های کیفی مکرر، چاره نشده بلکه مستلزم فرهنگ‌سازی‌های عمومی است و ...، در نهایت طی گزارش یک‌فوریتی کمیسیون قضایی و حقوقی خطاب مجلس شورای اسلامی در مورخ ۹۸/۱۱/۱۲ و با جرح و تعدیل‌ها و اصلاحات متعدد، نام و محتوای هر سه طرح ادغام شده و با عنوان مشترک «طرح الحاق دو ماده به کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی» در قالب مواد ۴۹۹ مکرر و ۵۰۰ مکرر تصویب می‌شود. با آغاز به کار مجلس یازدهم، طرح ادغام‌شده اخیرالذکر با همان نام جهت بررسی به شورای نگهبان ارسال شد؛ شورا نیز با وارد نمودن ایرادهایی طی دو مرحله مجدداً طرح را به مجلس بازگرداند که با لحاظ و مرتفع نمودن ایرادات شورای نگهبان، محتوا و دغدغه‌های هر سه طرح فوق

۶۳. این طرح با شماره ثبت ۵۰۶ در سایت مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (rc.majlis.ir/fa) و در لینک طرح‌ها و لوایح قابل مشاهده است.

۶۴. به شرح ضمیمه طرح «مبارزه با تبعیض نژادی، تنفر قومی و مذهبی»، ۹-۱۱.

۶۵. به شرح ضمیمه طرح «مبارزه با تبعیض نژادی، تنفر قومی و مذهبی»، ۱۲-۱۶.

با حذفیات زیاد و ویرایش‌های متعدد، مجموعاً در قالب مواد ۴۹۹ مکرر و ۵۰۰ مکرر فعلی،^{۶۶} ادغام و تصویب نهایی شده و از تاریخ ۹۹/۱۰/۲۴ صورت قانونی به خود گرفت. در تبیین مواد ۴۹۹ مکرر و ۵۰۰ مکرر با محتویات لازم‌الاجرای فعلی، مراتب ذیل شایان ذکر است:

۱- قانون‌گذاری به‌عنوان یکی از شئون اصلی حاکمیت، مهم‌ترین ابزار سیاست‌گذاری در حوزه‌های گوناگون و هدایت و راهبری رفتار و سلوک اشخاص خصوصی و عمومی در راستای اهداف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی حکومت‌ها به شمار می‌رود.^{۶۷} در این راستا قانون‌گذار دوره جدید، طغیان احساسات قومی- مذهبی را جدی گرفته و به نحو معناداری به دنبال احترام به متعلقات هویت‌های قومی و نیز حراست از ارزش‌ها و باورهای قدسی اقلیت‌های دینی به رسمیت شناخته‌شده، خاصه مذاهب اسلامی است.

۲- قانون‌گذار در ماده ۴۹۹ مکرر سعی در تقویت هویت‌های قومی- مذهبی به رسمیت شناخته‌شده نمود لیکن به‌موجب بخش‌هایی از ماده ۵۰۰ مکرر، ناهمسویی خود را با جریان‌های نوظهور دینی صراحتاً اعلام داشت.

۶۶. ماده ۴۹۹ مکرر مقرر می‌دارد «هر کس با قصد ایجاد خشونت یا تنش در جامعه و یا با علم به وقوع آن، به قومیت‌های ایرانی یا ادیان الهی یا مذاهب اسلامی مصرح در قانون اساسی توهین نماید، چنانچه مشمول حد نباشد و منجر به خشونت یا تنش شده باشد به حبس و جزای نقدی درجه پنج یا یکی از آن دو محکوم و در غیر این صورت به حبس و جزای نقدی درجه شش یا یکی از آن دو محکوم می‌شود. تبصره ۱- منظور از توهین موارد مندرج در قانون استفساریه نسبت به کلمه اهانت، توهین و یا هتک حرمت مندرج در مقررات جزایی مواد (۵۱۳)، (۵۱۴)، (۶۰۸) و (۶۰۹) قانون مجازات اسلامی و بندهای (۷) و (۸) ماده (۶) و مواد (۲۶) و (۲۷) قانون مطبوعات مصوب ۱۳۷۹/۱۰/۴ می‌باشد. تبصره ۲- چنانچه جرم موضوع این ماده در قالب گروه مجرمانه سازمان‌یافته ارتکاب یابد و یا از سوی مأموران یا مستخدمان دولتی یا عمومی در حین انجام وظیفه یا به مناسبت آن واقع شود و یا از طریق نطق در مجامع عمومی یا با استفاده از ابزارهای ارتباط جمعی در فضای واقعی یا مجازی منتشر شود، مجازات مقرر به میزان یک درجه تشدید می‌شود». - مضافاً بخش‌هایی از ماده ۵۰۰ مکرر نیز که مرتبط با موضوع پژوهش حاضر است، از پی می‌آید؛ صدر ماده ۵۰۰ مکرر مقرر می‌دارد «هرکس در قالب فرقه، گروه، جمعیت یا مانند آن و استفاده از شیوه‌های کنترل ذهن و القانات روانی در فضای واقعی یا مجازی مرتکب اقدامات زیر گردد، چنانچه رفتار وی مشمول حد نباشد، به حبس و جزای نقدی درجه پنج یا یکی از این دو مجازات و محرومیت از حقوق اجتماعی درجه پنج محکوم می‌گردد؛ ... تبصره ۲- هرگونه فعالیت آموزشی و تبلیغی انحرافی مغایر و یا مخل به شرع مقدس اسلام از طرقی مانند طرح ادعاهای واهی و کذب در حوزه‌های دینی و مذهبی از قبیل ادعای اولوهیت، نبوت یا امامت و یا ارتباط با پیامبران یا ائمه اطهار (ع)؛ تبصره ۴- امور آموزشی و پژوهشی و سایر اقدامات مشابه به‌منظور رد و طرد و پاسخگویی به شبهات و نقد عقاید گروه‌های موضوع این ماده از شمول حکم این ماده و ماده ۴۹۹ مکرر این قانون خارج است».

۶۷. انصاری، پیشین، ۱۷.

۳- محتویات طرح‌های اول و دوم به ترتیب با جرح و تعدیل‌هایی در قالب مواد ۴۹۹ مکرر و نیز ۵۰۰ مکرر صورت قانونی به خود گرفت؛ اما تقریباً هیچ یک از مفاد طرح سوم (مقابل با تبعیض نژادی، تنفر قومی و مذهبی) به مواد مصوب فعلی راه نیافت؛ در حالی که برخی از فرازهای این طرح در بردارنده اندیشه‌های بایسته و درخور تأملی بود و حداقل به صورت نمادین می‌توانست واجد اثر باشد؛ به‌ویژه ماده ۸ این طرح اگر صورت قانونی به خود می‌گرفت. برای اولین بار در ادوار قانون‌گذاری‌های ایران می‌توانستیم شاهد جرم‌انگاری جرایم مبتنی بر نفرت دینی باشیم؛ این ماده ارتکاب جرایم عادی با انگیزه‌های نژادی، جنسیتی، قومیتی، ملیتی، دینی یا مذهبی را با حداکثر مجازات آن جرم، قابل مجازات می‌دانست. گفتنی است جرم‌انگاری جرایم مبتنی بر نفرت دینی، در ایران فاقد سابقه بوده لیکن جرم‌انگاری جرایم مبتنی بر نفرت قومی - نژادی را می‌توانستیم در قانون مجازات تبلیغ تبعیض نژادی مصوب ۵۶/۴/۳۰ ملاحظه نماییم.^{۶۸}

۴- ظاهراً با تصویب مواد موصوف، حداقل به صورت نمادین^{۶۹} دغدغه‌ها و توقعات منسوبین به اقوام و مذاهب کشور تأمین شده است؛ اما مطلب بسیار مهم، ایرادات و چالش‌های معتابه مواد مصوب فعلی به شرح زیر است:

- همان‌گونه که به مناسبت تبیین گردید، خیلی از مصادیق برانگیختگی احساسات قومی - مذهبی به صورت غیر عمد رخ می‌دهد؛ اما ماده ۴۹۹ مکرر برای فروض با سبق تصمیم و آگاهی، تعیین تکلیف نموده و به نظر می‌رسد که قید «در غیر این صورت» در فراز اخیر ماده مزبور به فرض عدم تحقق نتیجه «یعنی تولید خشونت یا تنش» علی‌رغم وجود سبق تصمیم و آگاهی، ارجاع دارد؛ هرچند که قائل به مجازات فروض غیرعمد نیستیم اما مقصود آن است که چه‌بسا در آینده مصادیقی از تنش‌های قومی - مذهبی ارتکاب یابند که امکان پاسخ‌دهی کیفری با تکیه بر این قوانین جدید نیز فراهم نباشد؛ لذا تنش‌های برآمده در این فروض را جز از طریق تدابیر خارج از حقوق کیفری نمی‌توان چاره نمود.

- با وجود گذشت بیش از دو سال از تصویب مواد ۴۹۹ مکرر و ۵۰۰ مکرر، به نظر نمی‌رسد که

۶۸. گفتنی است به موجب بند ح از ماده ۱۴ لایحه تعزیرات (منتشرشده از سوی مرکز پژوهش‌های مجلس در تاریخ اول آبان ۱۴۰۱)، «ارتکاب جرم به لحاظ ملیت، نژاد، قومیت یا مذهب بزه دیده»، به‌عنوان یکی از جهات عمومی تشدید مجازات پیش‌بینی شده است که در صورت تصویب نهایی آن، جرایم مبتنی بر نفرت در ایران، دیگر با خلأ قانونی مواجه نخواهد بود.
۶۹. برخی صاحب‌نظران، یکی از توجیحات کیفرگذاری را اثر «تقیحی / اعلامی کیفر»، عنوان می‌نمایند بدین توضیح که قانون‌گذار صرف‌نظر از اعمال عملی مجازات، درصدد اعلان ارزش‌های مورد احترام جامعه می‌باشد. نک: علی صفاری، مقالات، در جرم‌شناسی، و کفرشناسی، جاب سوم (تهران: انتشارات جنگا، ۱۳۹۴)، ۲۴۸.

محتویات این مواد تا جایی که ارتباط با موضوع مورد پژوهش (یعنی توهین به اقوام و مذاهب) دارد، در آرای مراجع قضایی انعکاس یافته باشد^{۷۰}؛ به همین دلیل مطالعه و تحلیل رویه قضایی در حال حاضر میسر نیست؛ لیکن به نظر می‌رسد لحاظ شدن قید «یا علم به وقوع آن [خشونت یا تنش] داشته باشد» در قالب بخشی از عنصر روانی جرم می‌تواند در رویه قضایی نقش تعیین‌کننده ایفا نموده و از دیگر سو چه‌بسا امکان برخوردهای سلیقه‌ای را در پرونده‌های مختلف مهیا نماید. احتمالاً رویه قضایی فرض را در غالب پرونده‌ها بر علم مرتکب بر وقوع تنش و خشونت لحاظ نموده و زمینه را برای محکومیت مرتکب فراهم نماید. علت این امر تجربه حافظه تاریخی ایرانیان به‌ویژه در دهه اخیر است؛ بدین توضیح که با رفتارهای ارتكابی نه‌چندان توأم با قصد و انگیزه‌ای، حساسیت و تنش‌های قومی - مذهبی قابل ملاحظه‌ای به وقوع پیوسته است. مفروض گرفتن علم به وقوع تنش در مرتکب رفتار مادی می‌تواند با فراهم نمودن بستر لازم برای محکومیت قضایی مرتکب، فضای لازم برای مدیریت تنش تولیدشده را نیز مهیا نماید. ناگفته پیداست که مفروض گرفتن این علم برای همه پرونده‌ها می‌تواند تالی فاسد داشته و برای برخی مرتکبین رفتار مادی همراه با اجحاف و بی‌انصافی باشد. نکته ظریفی است که رویه قضایی باید برای آن مصلحت‌اندیشانه تدبیر نماید.

- در سه طرح اولیه، قیودی مانند «مقدسات مسلم مذاهب و ادیان / فرهنگ، زبان، آداب و رسوم مشروع اقوام و ...» درج شده بود که حداقل فایده آنها می‌توانست تعیین شدن محدوده حداکثری حمایت قانونی از این مؤلفه‌ها باشد؛ شایان ذکر است هدف تدوین‌کنندگان طرح‌ها آن بود که متعلقات این مذاهب و ادیان و اقوام، صرف‌نظر از اینکه طبق قرائت دین و مذهب رسمی کشور (شیعه اثناعشری) محترم دانسته شوند یا خیر، مورد حمایت قانونی قرار گیرد؛ به‌علاوه فلسفه ارائه این طرح‌ها تدوین قوانینی بود که موجبات مقابله با برانگیختگی احساسات قومی - مذهبی و تقریب هویت‌های مردمی به‌همدیگر که در یک کلام، همان تحقق ناسیونالیسم مدنی است را فراهم آورد؛ لیکن از متن برخی ایرادات گرفته شده بر این طرح‌ها پیش از ادغام نهایی سه طرح برمی‌آید که برخی از تعلقات و مقومات هویت‌های قومی - مذهبی، اختلافی‌اند! به همین دلیل و با استدلال احتراز از برخورد سلیقه‌ای محاکم در آینده، از ذکر جزئیات مزبور در متن نهایی قانون خودداری شده است؛ به‌طور مثال در ماده اول طرح سوم مسائلی مانند اهانت به همسران و صحابه پیامبران ادیان و مذاهب به رسمیت شناخته‌شده، همچنین تخریب اماکن مذهبی و مقابر ایشان تصریح

۷۰. اخباری در این خصوص رسانه‌ای نشده و حداقل، نگارندگان به هیچ موردی دسترسی نیافتند.

شده بود لیکن به دلیل همین اختلافی بودن، قانون‌گذار در نهایت به متن مواد مصوب با کیفیت فعلی بسنده نمود. در حالی که همین اختلافات بود که سابق بر این، موجبات اصطکاک را فراهم می‌آورد. همچنین در فرضی که یک طرف اصطکاک و مناقشه، دین و مذهب رسمی کشور باشد، ابعاد موضوع پیچیده‌تر می‌شود؛ آن‌گونه که در برخی از مصادیق رخ داده در کشور در سال‌های اخیر (از جمله در موضوع انتخابات شورای شهر یزد، مقام مذهبی اهل تسنن در آزادشهر و نیز سخنرانی رئیس قوه قضاییه) قابل ملاحظه است.

نتیجه‌گیری

نتیجه‌گیری از جمیع مطالب عنوان شده، مستلزم نگاه مجدد به پرسش‌های پژوهش حاضر است؛ پرسش اصلی، نحوه پاسداشت و تضمین حرمت و احترام هویت‌های در اقلیت قومی - مذهبی در قوانین کیفری ایران بود و پرسش فرعی نیز چگونگی کنشگری و ایفای نقش از سوی ذی‌نفعان موضوع می‌باشد؛ در سطور پیش رو هر یک از پرسش‌ها به صورت علی‌حده مورد بررسی قرار خواهند گرفت؛

الف) نحوه پاسداشت و تضمین حرمت و احترام هویت‌های در اقلیت قومی - مذهبی در قوانین

کیفری ایران

۱- می‌توان گفت که این مقوله از بستر فقه جزایی سنتی تا تحولات منتهی به مشروطه و حکومت پهلوی و در ادامه از انقلاب اسلامی تاکنون فراز و فرودهای فراوانی به خود دیده است؛ فقه جزایی بر استقرار و تداوم موازین مبتنی بر تفاوت بین مذهب رسمی کشور با هویت‌های در اقلیت اصرار می‌ورزد؛ علی‌رغم وجود تفاوت نگاه بین موافقان و مخالفان مشروطه نسبت به مقوله «برابری» در مجموع به نظر می‌رسد که حتی موافقان مشروطه نیز در این حوزه (تفاوت شرعی در جایگاه حقوقی - اجتماعی هویت‌های در اقلیت) با مخالفان مشروطه اشتراک نظر داشته و اساساً امکان تغییر رویکرد نسبت به مسائل شرعی را میسر نمی‌دانستند؛ برابری از نظر موافقان مشروطه صرفاً در ارتباط با حقوق شهروندی و مسائل مدنی و سیاسی مطرح بود. نتیجه این تحفظ بر مسائل شرعی، شکل‌گیری محاکم شرعی است که با مداخله فقها و قضات شرع، طبق موازین شرعی در مسائل حقوقی و جزایی مبادرت به رسیدگی و قضاوت نمایند. بدیهی است که تظلمات مربوط به هویت‌های در اقلیت نیز طبق همان آموزه‌های مبتنی بر تفاوت در بستر فقه جزایی مورد رسیدگی قرار می‌گرفتند.

۲- با شروع حاکمیت پهلوی، با گذاری آرام نسبت به موازین شرعی مواجه هستیم؛ در ابتدا سعی می‌شود میزان مداخله فقها و قضات شرعی در مسائل قضایی کاسته شده و به حوزه‌های خاصی

از جمله رسیدگی به امور خانواده و احوال شخصیه محدود شود. در ادامه قوانین ماهوی در راستای شمول تام و تمام نسبت به کل افراد جامعه از جمله هویت‌های در اقلیت، اصلاح می‌گردد. به نظر می‌رسد علت این امر شرایط حاکم بر جامعه بین‌المللی و تصویب شدن اسناد حقوق بشری فرادستی مشتمل بر نفی انگاره‌های تبعیض‌آمیز است که ایران نیز حسب عرف رایج وقت، به آنها ملحق می‌شده است. نقطه عطف این مقطع تاریخی، تصویب شدن قانون مجازات تبلیغ تبعیض نژادی در ایران است که همسو با اسناد فرادستی بین‌المللی، به زرادخانه کیفری ایران علاوه شده و رسالت مقابله با جرایم مبتنی بر نفرت نژادی را بر عهده گرفته است. با این وجود در این برهه تاریخی نیز هیچ مقرر قانونی با رویکرد کیفری وجود ندارد که به‌صراحت از حرمت و احترام هویت‌های در اقلیت و متعلقات و مقومات ایشان پاسداری نماید.

۳- با وقوع انقلاب اسلامی موضوع مورد پژوهش دچار یک انقباض اولیه و سپس توسعه گام‌به‌گام شده است؛ محتوای شریعت‌محور حاکمیت برخاسته از انقلاب اسلامی که خود را عمیقاً مقید به موازین شرعی می‌داند، در ابتدا ظاهراً چاره‌ای جز اجرای نصوص شرعی در خصوص هویت‌های در اقلیت برای خود نمی‌بیند؛ لذا مرحله انقباض یعنی رجعت به موازین شرعی مبتنی بر تفاوت آغاز می‌گردد. در ادامه که حاکمیت، مستقر شده و با واقعیات جامعه از نزدیک آشنا می‌شود، به‌مرور و از دهه هشتاد ارتقای تدریجی جایگاه حقوقی - اجتماعی هویت‌های در اقلیت را شروع می‌نماید. موضوع بیشتر حول مسائل جزایی به‌ویژه برابری میزان دیه در جرایم علیه تمامیت جسمانی و تصادفات و شرکت‌های بیمه است. این برابری با حکم حکومتی و با پشتوانه نفوذ نگاه عرفی مجمع تشخیص مصلحت نظام تثبیت می‌شود. تا دهه نود شمسی صرف‌نظر از تحقق مقوله برابری دیه، در حوزه احترام به حرمت و احترام هویت‌های در اقلیت، کماکان خلأ تقنینی وجود دارد به نحوی که مقررات کیفری صرفاً از منظر قرائت مذهبی رسمی کشور، به مقومات و متعلقات هویت‌های در اقلیت می‌نگرد و آنچه را که مورد پذیرش طبق الهیات شیعه اثناعشری نباشد را شایسته پاسداری نمی‌داند. این وضعیت موجب می‌شود که در مصادیق وقوع اصطکاک‌ها و برانگیختگی‌های احساسات قومی - مذهبی، امکان برخورد قضایی شایسته در راستای مهار و کنترل تنش‌های برخاسته از ناآرامی‌ها فراهم نباشد. شایان ذکر است مقررات کیفری موجود تا این مقطع تاریخی، امکان واکنش متناسب نسبت به توهین به مقومات هویت‌های در اقلیت دینی را ندارند، به‌علاوه حوزه اقوام نیز فاقد ضمانت اجرای کیفری کارآمدی است؛ صرفاً محتویات قانون مجازات تبلیغ تبعیض نژادی در دسترس رویه

قضایی است؛ نحوه نگارش این قانون که بیشتر جرایم سازمان‌یافته نفرت‌پراکنی نژادی را هدف قرار داده است، امکان تسری به مصادیق غیرسازمان‌یافته را به رویه قضایی نمی‌دهد. شایسته ذکر است که صرفاً در حوزه قوانین مطبوعات ضمانت اجرای کیفری قابل اعتنایی وجود دارد. مجموع این نقایص و خلأها قانون‌گذار را در دهه نود متقاعد به اصلاح مقررات موجود و عنداللزوم تصویب قوانین جدید نمود.

۴- در آغاز دهه نود شمسی قانون‌گذار اشراف کامل به جوانب موضوع و خلأهای موجود پیدا نموده است؛ به دلیل وقوع تعداد قابل توجهی از مصادیق برانگیختگی احساسات قومی - مذهبی در دهه نود، قانون‌گذار در مقام تدبیر موضوع برآمده و با راه‌اندازی کارزاری در چند جبهه فعالیت در قالب ارائه سه طرح مختلف درصدد چاره نمودن اساسی موضوع بود. نتیجه نهایی تلاش قانون‌گذار در دهه نود، وضعیت موجود مواد ۴۹۹ مکرر و ۵۰۰ مکرر بخش تعزیرات قانون مجازات اسلامی است. قانون‌گذار در قالب این مواد مصوب، آشکارا حمایت خود از حرمت و احترام مقومات و متعلقات هویت‌های در اقلیت قومی - مذهبی را عنوان نموده و با مجازات قابل توجهی در مقام تضمین آن برآمده است.

۵- نتیجه‌گیری نهایی از پرسش اصلی پژوهش آن است که نگاه کرامت‌مدار و احترام‌آمیز نسبت به هویت غالب اقلیت‌های قومی - دینی - مذهبی، بالاخره و رسماً در سامانه ارزش‌های مورد حمایت قانون‌گذار کیفری ایران وارد شده است؛ تقدم فضل این حمایت در قیاس با دوره‌ای مانند حاکمیت نسبتاً سکولار پهلوی آن است که این ارتقای جایگاه حقوقی - اجتماعی هویت‌های در اقلیت، توسط یک حاکمیت شریعت‌محور رخ داده است. شریعتی که انگاره‌های مبتنی بر تفاوت در آموزه‌های جزایی اولیه آن وجود دارد.

ب) چگونگی کنشگری و ایفای نقش از سوی ذی‌نفعان موضوع

به نظر می‌رسد که به‌کارگیری ملاحظات مندرج در سیاست‌های کلی نظام قانون‌گذاری ایران^{۷۱} در روند تصویب قوانین مورد نیاز، همه آن چیزی است که در یک جامعه متکثر به لحاظ قومی - مذهبی، خیر عمومی را در پی داشته و می‌تواند به تحقق ناسیونالیسم مدنی مساعدت نماید. در این راستا مواد ۴۹۹ مکرر و ۵۰۰ مکرر را (که آخرین و تکامل‌یافته‌ترین نسخه نسبت به جایگاه و احترام به متعلقات و

۷۱. از جمله «معطوف بودن به نیاز واقعی، مبتنا بر نظرات کارشناسی و ارزیابی تأثیر اجرای قانون، نگاه بلندمدت و ملی، جلب مشارکت حداکثری مردم، ذی‌نفعان و نهادهای قانونی مردم‌نهاد تخصصی و صنفی در فرایند قانون‌گذاری، عدالت‌محوری در قوانین و اجتناب از تبعیض ناروا و ...».

مقومات هویت‌های قومی - مذهبی در ایران است)، شاید بتوان یکی از نمونه‌های موفق‌ی دانست که جمیع ملاحظات مزبور در روند تصویب آن رعایت شده است؛ تنها مطلب در ارتباط با معیار جلب مشارکت حداکثری ذی‌نفعان (در پژوهش حاضر، گروه‌های قومی - مذهبی و یا نمایندگان این گروه‌ها) می‌باشد؛ واقعیت آن است که سیاست‌های کلی نظام قانون‌گذاری ایران در مورخه ۱۳۹۸/۷/۶ موجودیت رسمی پیدا نموده است؛ موضوع در حالی است که پیش از این تاریخ و چه بعد از آن نمی‌توانیم در سازکارهای قانون‌گذاری ایران، مکانیسمی در قالب ابتکار عام قانون‌گذاری برای مردم و یا حتی گروه‌های مردمی و ذی‌نفعان یک موضوع شناسایی بنماییم؛ حداقل تا این برهه چنین تدبیری تعبیه نشده است؛ حقیقت آن است که کنشگری تابعان و ذی‌نفعان موضوع مورد پژوهش در ادوار مختلف قانون‌گذاری ایران، نه در قالب ابتکار قانون‌گذاری و ارائه پیش‌نویس یک متن قانونی به قانون‌گذار بلکه بیشتر در قالب تحرکات و کنش‌های استقلال‌طلبانه در ادوار دور یا حداقل در زمان نزدیک‌تر در قالب اعتراضات و مطالبات دامنه‌دار خیابانی و بروز تنش‌هایی در برخی مناطق کشور متعاقب برانگیختگی احساسات قومی - مذهبی بوده است؛ این الگوی کنشگری در روند تصویب قوانین کیفری، مختص موضوع مورد پژوهش نبوده و در غیاب یک مکانیسم عام برای ارائه ابتکارات قانون‌گذاری توسط مردم و گروه‌های مردمی و ذی‌نفعان، در غالب قانون‌گذاری‌های کیفری ایران در دهه نود قابل ردیابی و شناسایی است.^{۷۲} شایان ذکر است که سهم چشمگیر در اجابت مطالبات مزبور را می‌توان برای نمایندگان هویت‌های قومی - مذهبی در مجلس شورای اسلامی قائل شد. بدین توضیح که با تلاش‌های این نمایندگان تصویب نهایی مقررات دهه نود به بار نشست است.

باری، از زمان مشروطه تاکنون تکاپو برای اولویت یافتن اندیشه ناسیونالیسم مدنی بر دو نوع دیگر یعنی ناسیونالیسم فرهنگی و قومی جریان داشته است؛ هرچند در بیشتر این دوران غلبه با رویکرد فرهنگی بوده است اما سرعت رشد گونه مدنی آن از بستر حقوق کیفری از دهه هشتاد فزونی گرفت و در اواخر دهه نود در یک تعامل موفق دوسویه بین مطالبه صریح مردمی و اجابت مراتب از سوی نمایندگان منتخب ملت در مجلس به اوج خود رسید. هرچند این تلاش‌ها کماکان ناتمام است و خلأهایی به‌ویژه از

۷۲. بدین توضیح که بسیاری از قوانین اخیرالتصویب، «حادثه / کیس محور» بوده‌اند و به دنبال وقوع یک حادثه خاص با ابعاد گسترده، با بر جای گذاشتن آثار ماندگاری در اذهان مردم کشور، قانون‌گذار را متقاعد به وضع قانون متناسب با اعمال اصلاحاتی در قوانین موجود نموده است. قوانین تشدید مجازات حمل اسلحه سرد، تشدید مجازات فرزندکشی، تشدید مجازات اسیدپاشی، ارتقای حرمت و جایگاه هویت‌های قومی - مذهبی در قالب تصویب مواد ۴۹۹ مکرر و ۵۰۰ مکرر و ... از این الگو پیروی نموده‌اند. بعید نیست که این الگوی تقنینی را در وقایع بعد از ناآرامی‌های شهریور ۱۴۰۱ نیز شاهد باشیم.

باب ابعاد اثباتی همچنین گستره شمول وجود دارد، لاجرم بایستی برای تحقق تکامل یافته‌تر ناسیونالیسم مدنی از مسیر حقوق کیفری در انتظار دوره‌های تقنینی بعدی نشست.

راهکارها و پیشنهادها

- همان‌طور که به مناسبت تبیین گردید، در عمل و در مقام اثباتی، مصادیق فراوانی از گستره شمول مواد ۴۹۹ مکرر و ۵۰۰ مکرر خارج خواهند بود. لذا به نظر می‌رسد تقریب اقوام و ادیان و مذاهب در راستای تحقق ناسیونالیسم مدنی، مستلزم اتخاذ تدابیر سیاسی کلان در سطح حکمرانی و نیز فرهنگ‌سازی عمیق در حوزه عمومی است و از این مقررات کیفری جدیدالتصویب نیز انتظار زیادی نمی‌توان داشت.

- به نظر می‌رسد حتی در فروض عمدی تحقق این جرایم نیز با مجازات حبس یا جزای نقدی برای مرتکب، اتفاق خاصی در محل تولید تنش رخ نخواهد داد و توده مردم در آن منطقه آرام نخواهند نشست آن‌گونه که در پرونده تجربه‌شده در سطح روبه قضایی به شرح سطور پیشین ملاحظه شد. پیشنهاد آن است که از ظرفیت مجازات‌های جایگزین (تدابیر فرهنگی خاص در این زمینه مانند الزام به عذرخواهی و برگزاری همایش‌های فرهنگی اقوام، مذاهب و ...) بهره‌برداری گسترده شود. - در راستای مدیریت فضای تنش آلود برخاسته از مصادیق برانگیختگی احساسات قومی- مذهبی، می‌توان به روبه قضایی پیشنهاد نمود در مصادیقی که سوءنیت مجرمانه مرتکب آشکار نیست، در راستای فراهم نمودن زمینه محکومیت مرتکب رفتار مادی جرم، فرض اولیه را بر «علم مرتکب به وقوع خشونت یا تنش» بگذارد؛ بدیهی است که رعایت حقوق دفاعی متهم امر علی‌حده‌ای می‌باشد و بایستی طبق موازین جاری مراعات گردد.

- تعبیه سازکاری به‌منظور کنشگری و امکان ابتکار قانون (وضع قانون جدید یا اصلاح قوانین موجود) برای جمهور ملت و گروه‌های مردمی و ذی‌نفعان امر، روزنه‌ای خواهد بود که کل نظام قانون‌گذاری ایران از جمله حوزه سیاست جنایی را با لایه‌های مختلف اجتماع، تغییرات اجتماعی و کلیت جامعه بیشتر آشنا و همراه می‌نماید. مقوله‌ای که پیشاپیش امکان آینده‌پژوهی را برای متولیان امر میسر خواهد نمود.^{۷۳}

۷۳. در مورخه ۱۴ اسفند ۱۴۰۱ همایشی در سطح ملی توسط مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی با عنوان «بررسی موانع مشارکت مردمی و ارائه راهکارهایی برای ارتقای نقش مردم در حکمرانی» برگزار شده است. این امر خود حکایت از دغدغه‌مندی بخشی از نظام قانون‌گذاری کشور نسبت به موضوع حاضر است.

فهرست منابع

- الف) منابع فارسی
- انصاری، باقر. اصول و فنون قانون‌گذاری؛ تنظیم پیش‌نویس طرح‌ها و لوایح، تنقیح و تدوین قوانین، چاپ اول. تهران: نشر دادگستر، ۱۳۹۹.
 - آبراهامیان، یرواند. ایران بین دو انقلاب، ترجمه احمد گل‌محمدی و دیگران، چاپ بیست و هشتم. تهران: نشر نی، ۱۳۹۸.
 - آقای‌نیا، حسین. جرایم علیه اشخاص (شخصیت معنوی)، چاپ سوم. تهران: نشر میزان، ۱۳۸۵.
 - جلالی‌پور، حمیدرضا. جامعه‌شناسی سیاسی ایران (تلاش‌های چهل‌ساله ملت و دولت ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۷)، چاپ اول. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۴۰۰.
 - رستمی، هادی. رویارویی نص‌گرایی و مصلحت‌گرایی در سیاست جنایی ایران. در چکیده مقالات همایش بین‌المللی تحولات حقوق کیفری کشورهای اسلامی در پرتو شرع و حقوق. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۷.
 - ریپر، ژرژ. نیروهای پدیدآورنده حقوق، ترجمه رضا شکوهی زاده، چاپ اول. تهران: انتشارات مجد، ۱۳۹۶.
 - زارعی، آرمان. بست سکولاریسم؛ دین، دولت و حوزه عمومی در غرب، چاپ اول. تهران: نشر نی، ۱۳۹۷.
 - صانعی، پرویز. حقوق و اجتماع (رابطه حقوق با عوامل اجتماعی و روانی)، چاپ اول. تهران: انتشارات طرح نو، ۱۳۸۱.
 - صفاری، علی. مقالاتی در جرم‌شناسی و کیفرشناسی، چاپ سوم. تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۹۴.
 - عدالت‌نژاد، سعید. جایگاه حقوقی غیرمسلمانان در فقه شیعه و قوانین ایران، چاپ اول. تهران: نشر نی، ۱۳۹۹.
 - فیرحی، داود. دولت مدرن و بحران قانون؛ چالش قانون و شریعت در ایران معاصر، چاپ اول. تهران: نشر نی، ۱۴۰۰.
 - فیرحی، داود. آستانه تجدید؛ در شرح تنبیه الامه و تنزیه المله، چاپ چهارم. تهران: نشر نی، ۱۳۹۹.
 - فیرحی، داود. فقه و سیاست در ایران معاصر؛ فقه سیاسی و فقه مشروطه، چاپ هشتم. تهران: نشر نی، ۱۳۹۹.
 - قاری سیدفاطمی، سیدمحمد. جستارهایی تحلیلی در حق‌ها و آزادی‌ها، دفتر دوم، چاپ چهارم. تهران: نشر نگاه معاصر، ۱۳۹۶.
 - قاضی، ابوالفضل. بایسته‌های حقوق اساسی، چاپ هفتم. تهران: نشر دادگستر، ۱۳۸۰.
 - کاتوزیان، ناصر. مبانی حقوق عمومی، چاپ هفتم. تهران: نشر میزان، ۱۴۰۱.
 - گیدنز، آنتونی. جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، چاپ سی و پنجم. تهران: نشر نی، ۱۳۹۹.
 - عباچی، مریم. جرم‌های مبتنی بر نفرت، در تازه‌های علوم جنایی، کتاب اول، چاپ دوم. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۲.
 - محقق داماد، سید مصطفی. قواعد فقه ۵ بخش عمومی؛ سیاسی، اداری، حقوق شهروندی، چاپ اول. تهران: نشر مرکز علوم اسلامی، ۱۳۹۹.
 - محمدنسل، غلامرضا. مجموعه مقررات دیوان بین‌المللی کیفری، چاپ دوم. تهران: نشر دادگستر، ۱۳۹۱.
 - میرمحمدصادقی، حسین. جرایم علیه اشخاص، چاپ سی و یکم. تهران: نشر میزان، ۱۴۰۰.
- ب) وبسایت‌ها و اسناد
- اعتدال پرس آذربایجان. ۹۴/۸/۲۱. قابل دسترسی در:

www.Etedalpress.ir

- ایسنا، ۹۴/۱۰/۱. قابل دسترسی در:

www.Isna.ir/news

- پیج توئیتر و اینستاگرام دکتر محمدهادی ذاکر حسین

@M.H.Zakerhossein

- پرونده استنادی؛ پرونده شماره ۹۶۰۹۹۷۰۲۲۵۴۰۰۱۹۲ اصداری از شعبه ۶ دادگاه کیفری یک استان تهران در پرونده کلاسه ۹۶۰۰۲۸ و به تاریخ تنظیم ۹۶/۷/۱۱ که عیناً در دیوان عالی کشور نیز مورد تأیید قرار گرفته است.

This Page Intentionally Left Blank

پروشکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی